

PRIPOROČILA ZA
**POUČEVANJE
IN UČENJE**
O HOLOKAVSTU

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

Naslovna slika: Udeleženci na seji o izobraževanju o holokavstu in preprečevanju genocida, ki jo je leta 2015 organizirala nepridobitna organizacija Salzburg Global Seminar, razpravljajo o smernicah zveze IHRA za poučevanje. Foto: Salzburg Global Seminar.

PRIPOROČILA ZA
**POUČEVANJE
IN UČENJE**
O HOLOKAVSTU

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

Prvo izdajo je leta 2019 objavila Mednarodna zveza za spomin na holokavst (IHRA).

© 2019 IHRA

Vse pravice pridržane. Vsebino publikacije je dovoljeno uporabljati in kopirati v izobraževalne in druge nekomercialne namene pod pogojem, da se kot vir navede zvezo IHRA.

Prevod: Lili Potpara

Prevod omogočilo: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije

Prevod uredila: Marjetka Bedrač, Center judovske kulturne dediščine

Sinagoga Maribor

Ljubljana – Maribor, 2022

O ZVEZI IHRA

V Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA) sodelujejo vlade in strokovnjaki, ki si prizadevajo za krepitev, razvoj in spodbujanje izobraževanja in raziskav o holokavstu, ohranjanja spomina nanj in spoštovanje zavez iz Stockholmske deklaracije iz leta 2000.

Zveza IHRA (prej Delovna skupina za mednarodno sodelovanje pri izobraževanju o holokavstu, spominjanju nanj in njegovem raziskovanju ali ITF) je bila ustanovljena leta 1998 na pobudo nekdanjega švedskega predsednika vlade Görana Perssona. Mrežo IHRA danes sestavlja več kot 40 držav in ključnih mednarodnih partnerskih organizacij, ki so pooblašene za obravnavo vprašanj, povezanih s holokavstom.

Mreža strokovnjakov IHRA združuje predstavnike iz vodilnih svetovnih institucij, specializiranih za izobraževanje in raziskave o holokavstu ter ohranjanje spomina nanj. V obdobju od 2019 do 2023 strokovnjaki in politični predstavniki zveze IHRA svoja prizadevanja usmerjajo v varovanje zgodovinskih virov in preprečevanje izkrivljanja zgodovine.

O PUBLIKACIJI

Publikacija temelji na preteklih smernicah za pedagoge in oblikovalce politike v izobraževanju, ki so jih pripravili strokovnjaki zveze IHRA, in je plod prispevkov mnogih delegatov iz vseh delegacij pri IHRA. Med strokovnjaki, ki jim dolgujemo posebno hvaležnost, so: Jennifer Ciardelli (ZDA), Niels Weitkamp (Nizozemska), Andrea Szőnyi (Madžarska), Benjamin Geissert (Norveška), Wolf Kaiser (Nemčija), Paula Cowan (Združeno kraljestvo), Lena Casiez (Francija) in Yessica San Roman (Španija).

PREDGOVOR

dr. Kathrin Meyer,
izvršna sekretarka zveze IHRA

»Enkrat se je zgodilo. Ne bi se smelo zgoditi, a se je. Ne sme se znova zgoditi, a bi se lahko. Zato je izobraževanje o holokavstu temeljnega pomena.«

S temi odmevnimi besedami je Göran Persson leta 2000 odprl mednarodni forum o holokavstu v Stockholmu. Tri dni, kolikor je forum trajal, so voditelji držav, pedagogi, zgodovinarji in preživeli vedno znova poudarjali vlogo izobraževanja. Vsi, ki so se pol stoletja po koncu holokavsta zbrali v Stockholmu, so se jasno zavedali, da mednarodna skupnost nosi odgovornost za spodbujanje naslednje generacije k premišljevanju o zgodovini holokavsta in njegovih posledicah. Izobraževanje je že od vsega začetka v samem jedru prizadevanj zveze IHRA, kajti le tako je mogoče zagotoviti, da spomin na holokavst nikoli ne bo zbledel.

Ko se ozrem naokrog in s pogledom preletim več kot 300 delegatov, ki tvorijo mrežo IHRA, me navdihujeta strast in poglobljeno znanje, ki jih vsak od njih prinaša za skupno mizo. Toda na svoji poklicni poti sem spoznala, da včasih zgolj strast in znanje ne zadoščata. Ne zadoščajo niti odlične pobude civilne družbe. Potrebujemo tudi politično zavezanost vlad, kajti one so odgovorne za zagotavljanje široke izobrazbe v svojih družbah. Učitelji in drugi pedagogi se zanašajo na tovrstno politično podporo pri krepitvi in spodbujanju pomembnega dela, ki ga opravljajo.

Po vseh naših državah članicah najrazličnejše institucije, tudi mednarodne partnerske organizacije, neutrudno poučujejo učence ter usposablajo in opolnomočajo učitelje in druge pedagoge. Zahvaljujoč tem institucijam imamo v državah članicah in drugod na voljo najrazličnejše visokokakovostne učne pripomočke. In zahvaljujoč našim delegatom zdaj z veseljem predstavljam *Priporočila za poučevanje in učenje o holokavstu* zveze IHRA, ki dopolnjujejo zbirko učnih gradiv. Zelo sem zadovoljna, da so *Priporočila* objavljena v partnerstvu z Unescom, in upam, da nam jih bodo pomagale razširjati še druge organizacije. *Priporočila* so velik dosežek, ki ga brez naših strokovnjakov ne bi bilo, in prav vsakemu se zahvaljujem za strokovno znanje in premišljene prispevke.

V Stockholmski deklaraciji piše, da bomo spodbujali »poučevanje o holokavstu v šolah in na univerzah, v skupnostih in drugih ustanovah.« *Priporočila za poučevanje in učenje o holokavstu* pomenijo še en korak k uresničitvi te zaveze.

VSEBINA

4	POVZETEK
6	UVOD
10	ZAKAJ POUČEVATI O HOLOKAVSTU
14	KAJ POUČEVATI O HOLOKAVSTU
22	KAKO POUČEVATI O HOLOKAVSTU
44	SEZNAM KLJUČNIH IZRAZOV
48	STOCKHOLMSKA DEKLARACIJA, MINISTRSKA DEKLARACIJA 2020 IN DELOVNE DEFINICIJE IHRA
57	DODATNI VIRI

1

ZAKAJ POUČEVATI

O HOLOKAVSTU

12 KLJUČNI RAZLOGI ZA POUČEVANJE O HOLOKAVSTU

2

KAJ POUČEVATI

O HOLOKAVSTU

17 OBSEG IN RAZSEŽNOSTI HOLOKAVSTA
17 ZAKAJ IN KAKO SE JE ZGODILO
17 OKOLIŠČINE IN RAZVOJ
19 KONCEPTUALNO RAZUMEVANJE

3

KAKO POUČEVATI

O HOLOKAVSTU

24 KROVNA NAČELA
27 UČNE DEJAVNOSTI IN CELOVITI PRISTOPI
32 KRITIČNO RAZMIŠLJANJE IN SAMOREFLEKSIJA
36 VIRI ZA UČINKOVITO POUČEVANJE IN UČENJE
41 POVEZOVANJE ZGODOVINE S SEDANJOSTJO: HOLOKAVST,
GENOCIDI IN KRŠITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC

POVZETEK

Holokavst je bil sistematično preganjanje in poboj Judov, ki ju je nacistična Nemčija s kolaboranti izvajala med letoma 1933 in 1945. Šlo je za genocid po vsej evropski celini, ki ni uničil le posameznikov in družin, temveč celotne skupnosti in kulture, ki so se razvijale dolga stoletja. Holokavst je potekal v okviru nacističnega preganjanja in pobojev še mnogih drugih skupin. Učne ure in dejavnosti bi morale biti zasnovane tako, da učencem nenehno pomagajo poglobljati znanje o tej moriji brez primere ter ohranjati spomin na preganjane in umorjene posameznike in skupine. Pedagoške in učence bi bilo treba spodbujati k premisleku o moralnih, političnih in socialnih vprašanjih, ki jih je odprl holokavst, in o njihovi aktualnosti v sedanosti.

Priporočila za poučevanje in učenje o holokavstu, ki jih je zveza IHRA pripravila ob pomoči strokovnega znanja delegatov iz več kot 30 držav članic, za oblikovalce politike, prakse in pedagoške predstavnike izhodišča, ki jim bodo pomagala:

1. širiti znanje o holokavstu, kar bo zagotovilo natančnejše osebno razumevanje in poznavanje možnih posledic antisemitizma ter večjo ozaveščenost o njih;
2. ustvarjati ugodna učna okolja za učenje o holokavstu;
3. spodbujati kritično in bolj poglobljeno razmišljanje o holokavstu ter sposobnost nastopiti proti njegovemu zanikanju in izkrivljanju;
4. prispevati k izobraževanju o človekovih pravicah in preprečevanju genocida.

ZAKAJ POUČEVATI O HOLOKAVSTU

Poleg tega, da poučevanje in učenje o holokavstu učencem zagotovi znanje o pojavu, ki je temeljno zamajal človeške vrednote, jim daje tudi priložnost, da se seznanijo z nekaterimi mehanizmi in procesi, ki vodijo v genocid, in z odločitvami, ki jih ljudje sprejemajo za pospeševanje in sprejemanje preganjanja in ubijanja ali za upiranje tem procesom ob hkratnem zavedanju, da so bile te odločitve včasih sprejete v izrednih okoliščinah.

Poglavje »Zakaj poučevati o holokavstu« je posvečeno poglobljanju tovrstnega razumevanja. Pedagoški delavci ga lahko uporabijo kot podlago za premislek, kako pretekli dogodki sooblikujejo sedanost. Poučevanje in učenje o holokavstu odpira vrsto priložnosti za spodbujanje kritičnega mišljenja in družbene zavesti ter osebno rast.

KAJ POUČEVATI O HOLOKAVSTU

Namen priporočil je poglobljati razumevanje holokavsta s postavljanjem ključnih vprašanj o zgodovinskih okoliščinah, v katerih se je zgodil, o njegovem obsegu in razsežnostih ter zakaj in kako je do njega prišlo. V tem poglavju najdete niz ključnih vprašanj, ki jih pedagogji lahko uporabijo kot podlago za obravnavo holokavsta, od katerih so bistvena štiri:

- Katere so bile zgodovinske okoliščine in ključne faze poteka genocida?
- Zakaj in kako so ljudje sodelovali v hudodelstvih ali bili vpleteni vanje?
- Kako so se na preganjanje in množične poboje odzvali Judje?
- Zakaj in kako so se nekateri ljudje uprli tem hudodelstvom?

Predstavljena so še podrobnejša vprašanja, ki bodo učencem pomagala z različnih vidikov preučiti, kako in zakaj se je zgodil holokavst. Vprašanja so podlaga za raziskovanje okoliščin in vedênj pred in med drugo svetovno vojno ter po njej. Spodbujajo k preučevanju odnosa med holokavstom in drugimi množičnimi grozodejstvi, ki so jih zagrešili nacisti in njihovi kolaboranti, na primer genocid nad Romi in Sinti. Pedagogji jih lahko uporabijo kot izhodišče za temeljit premislek, kdo je bil odgovoren in soudeležen ter kateri vzgibi so gnali storilce, kolaborante, opazovalce in rešitelje. Poudarjajo raznolikost odgovorov, ki so jih podale žrtve. Hkrati spodbujajo k razpravi o tem, kako se zgodovina holokavsta navezuje na sodobna vprašanja, kot so politika do beguncev, posledice kršitev človekovih pravic ne le za prizadete posameznike temveč za družbo kot celoto in prizadevanja za preprečevanje genocida.

KAKO POUČEVATI O HOLOKAVSTU

Pedagogji bi morali biti predvsem prepričani, da je s skrbno pripravo in ustreznimi gradivi mogoče učinkovito in uspešno poučevati o holokavstu. Poglavje »Kako poučevati o holokavstu« obravnava različne možnosti za poučevanje in učenje o holokavstu. Predstavlja praktične dejavnosti in učne strategije, ki jih je mogoče uporabiti tako v formalnih kot neformalnih izobraževalnih okoljih, ter poudarja pomen točnosti in natančnosti pri podajanju zgodovinskih dejstev in zgodovinskih primerjav ter uporabi jezika. Priporoča uporabo pristopov, ki v središče postavljajo učenca ter spodbujajo kritično mišljenje in premišljevanje. Posebej opozarja na potrebo po skrbni izbiri primarnih in sekundarnih zgodovinskih virov, primernih za učence, ki jasno ponazarjajo, kdo so bili posamezniki v tistem času in kaj so počeli. Poglavje prav tako poudarja, kako pomembno se je pri raziskovanju holokavsta navezati na druga področja, na primer preprečevanje genocida in človekove pravice, upoštevati natančno zgodovinsko ozadje in se izogniti nezgodovinskim primerjavam.

UVOD

»Skupaj smo zavezane k spodbujanju raziskovanja holokavsta in vseh njegovih razsežnosti. Spodbujale bomo poučevanje o holokavstu v šolah in na univerzah, v skupnostih in drugih ustanovah.«

– 5. člen Stockholmske deklaracije, 2000.

RAZLOGI IN UTEMELJITEV

Holokavst je bil prelomni dogodek v človeški zgodovini, ki je prečkal zemljepisne meje in vplival na vse segmente prizadetih družb. Desetletja pozneje se družbe še vedno spoprijemajo s spomini in obravnavajo zgodovinske vire o holokavstu v prepletu s sodobno stvarnostjo. Poučevanje in učenje o holokavstu ponuja priložnost za spodbujanje kritičnega mišljenja in družbene zavesti ter osebno rast, to obsežno področje pa lahko za pedagoge predstavlja izziv zaradi svoje travmatične narave, širokih razsežnosti in razkrivanja mračnejše človeške dinamike, vključno z rasizmom in antisemitizmom.

Mednarodna zveza za spomin na holokavst (IHRA) združuje vlade in strokovnjake iz več kot 30 držav, ki [po vsem svetu krepijo, razvijajo in spodbujajo izobraževanje in raziskovanje holokavsta ter ohranjanje spomina nanj](#). Zahvaljujoč strokovnemu znanju svojih mednarodnih delegatov je IHRA edina, ki lahko pripravi celovita priporočila za poučevanje in učenje o holokavstu. To področje se je razširilo v smislu strokovnosti in institucionalizacije, hkrati pa postaja tudi vse bolj globalno. Članice IHRA v izobraževanje in raziskovanje o holokavstu ter ohranjanje spomina nanj vnašajo nova zgodovinska odkritja in trdnejšo predanost.

Kljub temu je pregled empiričnih raziskav poučevanja in učenja o holokavstu ([Research in Teaching and Learning about the Holocaust: A Dialogue Beyond Borders](#)), ki ga je pripravila zveza IHRA, vzbudil nekoliko pomislekov. Med izzivi, povezanimi s poučevanjem in učenjem o holokavstu, so tudi velike vrzeli v poznavanju in razumevanju pogroma, mnogi miti in napačne predstave ter težnja, da bi se izognili težavnim vprašanjem o zgodovini posameznih držav. Poleg tega imajo različne države različno zgodovino in legitimna poročanja o holokavstu ter različne izobraževalne okvire in pedagoške tradicije, ki jih je treba upoštevati.

Na podlagi skupnih izkušenj in strokovnih mnenj ter povratnih informacij pedagogov iz držav članic IHRA posodobljena priporočila oblikovalcem politike, praktikom in učiteljem zagotavljajo okvir za poučevanje in učenje o holokavstu. Ne gre za enoznačne cilje, ki bi jih bilo treba v celoti uresničevati, temveč za smernice in pristope, ki jih lahko učitelji in drugi pedagogi ter oblikovalci politike s skupnimi močmi nadgrajujejo.

NAMEN PRIPOROČIL

Osvežena priporočila, ki so posodobljena različica izvirnih smernic IHRA za poučevanje o holokavstu, prispevajo k trajnemu dialogu med akademiki, oblikovalci politike, praktiki in širšo družbo o aktualnosti in pomenu poučevanja in učenja o holokavstu v današnjem času. Priporočila so zasnovana tako, da oblikovalcem politike, učiteljem in drugim pedagogom zagotavljajo podlago pri uresničevanju naslednjih ciljev:

1. širiti znanje o holokavstu, kar bo zagotovilo natančnejše osebno razumevanje in poznavanje možnih posledic [antisemitizma](#) ter večjo ozaveščenost o njih;
2. ustvarjati spodbudna učna okolja za učenje o holokavstu;
3. spodbujati kritično in bolj poglobljeno razmišljanje o holokavstu ter sposobnost nastopiti proti njegovemu [zanikanju in izkrivljanju](#);
4. prispevati k izobraževanju o človekovih pravicah in preprečevanju genocida.

OPREDELITEV HOLOKAVSTA

Kot bomo natančneje razložili v poglavju 3.1, smiselno poučevanje in učenje o holokavstu zahtevata dosledno in točno uporabo izrazov. Izraza »holokavst« in »šoa« se nanašata na točno določen genocid v zgodovini 20. stoletja: sistematično preganjanje in pobjoj Judov, ki ju je nacistična Nemčija s kolaboranti izvajala med letoma 1933 in 1945. Vrhunec preganjanja in pobojev je nastopil med 2. svetovno vojno. Ta genocid se je dogajal v kontekstu nacističnega preganjanja in pobijanja, ki je bilo usmerjeno tudi v druge ciljne skupine prebivalstva, med njimi Rome in Sinte.

V središču poučevanja in učenja o holokavstu so diskriminacija, preganjanje in pobijanje Judov ter genocid nad njimi, ki jih je izvajal nacionalsocialistični režim s svojimi kolaboranti, hkrati pa je za razumevanje holokavsta bistvenega pomena tudi razumevanje nacističnih zločinov proti nejudovskim žrtvam. Ker sta se nacistična agresija in preganjanje iz Evrope razširila tudi v Severno Afriko, lahko poučevanje in učenje o holokavstu vključujeta tudi pouk o ravnanju s severnoafriškimi Judi.

Na splošno se priporočila nanašajo tudi na poučevanje in učenje o genocidu nad Romi in Sinti, čeprav to zahteva specifična znanja o zgodovini obeh manjšin in poznavanje osnov anticiganizma ter nacističnega preganjanja in politike iztrebljanja (ki temelji na rasni ideologiji). Treba je razumeti, da so nenaklonjenost in predsodki proti Sintom in Romom globoko zakoreninjeni v evropski zgodovini ter da je bil genocid nad Sinti in Romi po vojni zapostavljen in zanikan; uradno je bil priznan šele leta 1982. Odbor IHRA za genocid nad Romi želi ozaveščati o genocidu nad Romi v času nacionalsocializma in krepi zavezo IHRA, da bo informirala in izobraževala o genocidu nad Romi, ga raziskovala in ohranjala spomin nanj ([glej dodatne vire](#)).

POUČEVANJE

Splošni cilji poučevanja in učenja o holokavstu so:

- **širiti znanje** o tem množičnem uničevanju brez primere v zgodovini;
- **ohranjati spomin** na specifične skupine in posameznike, ki so bili preganjeni in ubiti;
- pedagoge in učence **spodbujati k premisleku** o moralnih, političnih in duhovnih vprašanjih, ki so jih sprožili dogodki med holokavstom, in njihovem pomenu v sedanjosti.

PREGLED

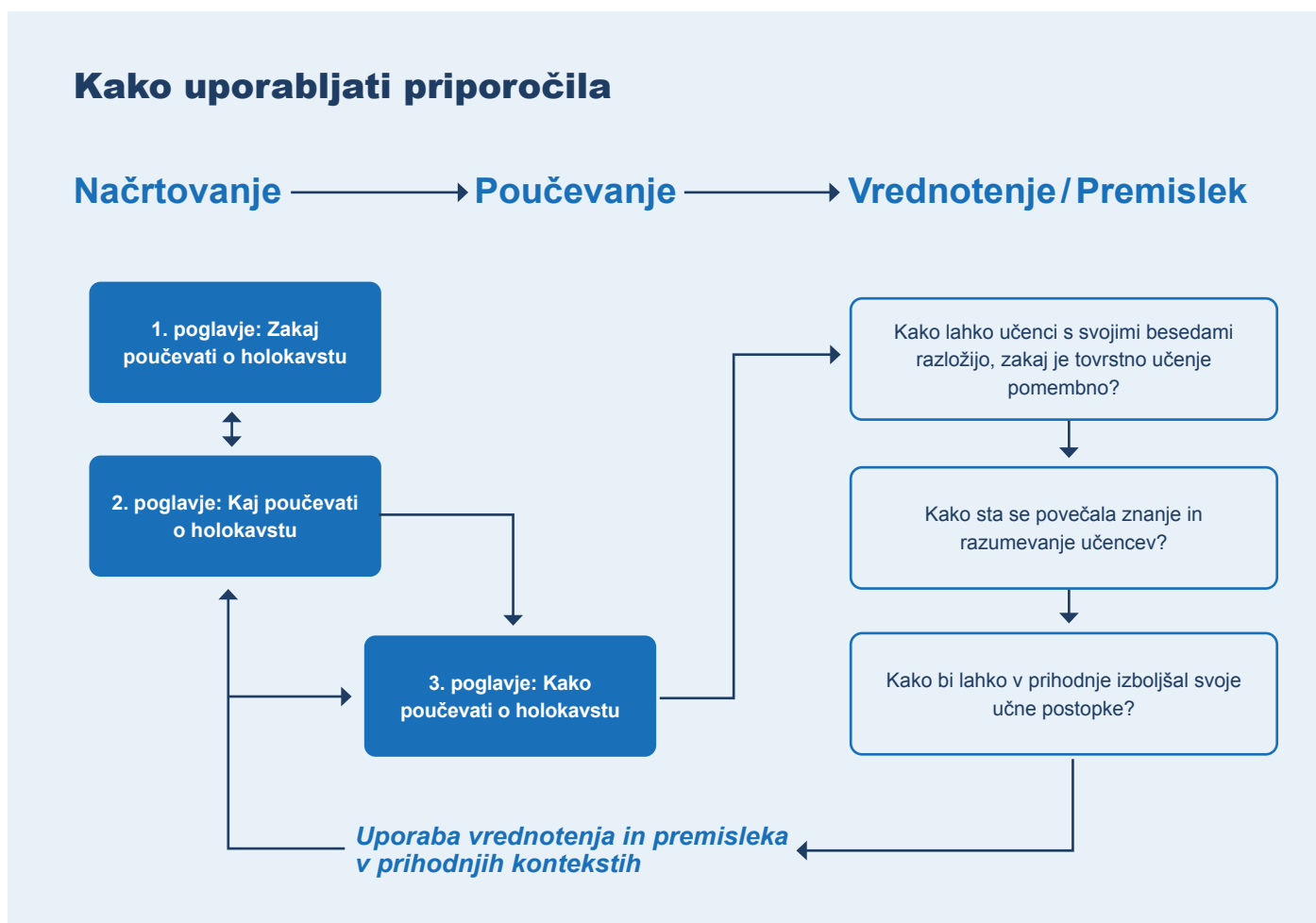
Priporočila so razdeljena v naslednja poglavja:

1. **Razlogi in utemeljitev:** [Zakaj poučevati o holokavstu](#)
2. **Vsebina:** [Kaj poučevati o holokavstu](#)
3. **Didaktika:** [Kako poučevati o holokavstu](#)
4. **Dodatni viri:** [Dodatne informacije drugih organizacij](#), ki pripravljajo gradiva za poučevanje in učenje o holokavstu, ter [seznam ključnih izrazov](#).

KOMU LAHKO PRIPOROČILA KORISTIJO

Priporočila so zasnovana kot podporno gradivo za oblikovalce politik v šolstvu, vodstva šol, pedagoge in druge zainteresirane udeležence v formalnem in neformalnem pedagoškem procesu. Čeprav strokovnjaki igrajo različne vloge v svojih izobraževalnih okoljih, lahko prav vsem koristi kritičen premislek o tem, »zakaj, kaj in kako« poučevati o holokavstu.

Pedagogom svetujemo, da pred načrtovanjem vsebine učnih ur preberejo 1. in 2. poglavje, pred odločanjem o učnem pristopu (učnih pristopih) pa 3. poglavje. Pedagogi lahko prav tako 3. poglavje uporabijo za premislek o svojem poučevanju in vrednotenje učnih rezultatov po koncu učne ure (učnih ur). V tem smislu bodo priporočila koristila tako izkušenim učiteljem kot tistim, za katere je poučevanje in učenje o holokavstu nova izkušnja. Spodnji diagram predstavlja vzorčni proces.

Slika 1: Kako uporabljati priporočila

1

ZAKAJ POUČEVATI

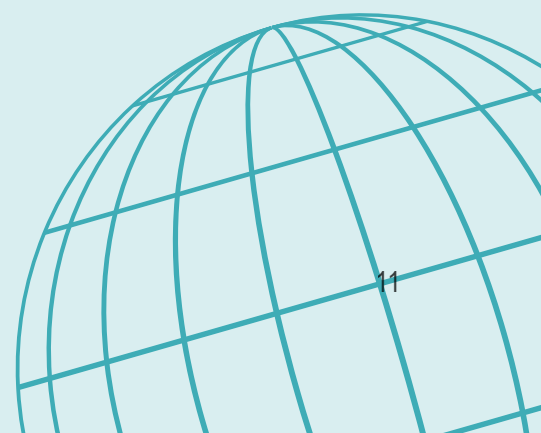
O HOLOKAVSTU

Premislek o tem, kako preučevanje holokavsta narediti pomenljivo in ga približati učencem v njihovih nacionalnih kontekstih, je bistvenega pomena. Poglavje bo v pomoč oblikovalcem politike, vodstvom šol, učiteljem in drugim pedagoškim delavcem pri utemeljevanju, zakaj poučevati in se učiti o holokavstu, ker predstavlja vrsto možnih ciljev preučevanja holokavsta, kar je še posebej pomembno za države članice IHRA, ki so se zavezale, da bodo na svojem ozemlju spodbujale poučevanje in učenje o holokavstu.

Poučevanje in učenje o holokavstu je dobra priložnost za spodbujanje kritičnega mišljenja, družbene zavesti in osebnostne rasti. Holokavst, prelomni dogodek v človeški zgodovini, je presegal zemljepisne meje, vplival na vse segmente družbe in se zgodil v kontekstu 2. svetovne vojne. Desetletja pozneje se družbe še vedno soočajo s spomini in preučevanjem zgodovinskih virov o holokavstu, hkrati pa se spopadajo s sodobnimi izzivi, kot so antisemitizem in ksenofobija, genocidi, ki se prav zdaj dogajajo po svetu, begunske krize ter grožnje mnogim demokratičnim normam in vrednotam. To je še posebej pomembno zaradi vzpona avtoritarnih režimov in populističnih ali skrajnih gibanj znotraj (liberalnih) demokracij.

Pedagogi v formalnih (na primer šolah) in neformalnih okoljih (na primer muzejih in podobnih ustanovah) lahko učence pritegnejo z odgovornim pristopom, ki upošteva zgodovinska dejstva in črpa tudi iz drugih vej znanosti. Čeprav je bil holokavst edinstven dogodek v času in prostoru, so ga zagrešili posamezniki in skupine, kar postavlja težavna vprašanja o individualni in kolektivni odgovornosti, pomenu aktivnega državljanstva ter o strukturah in družbenih normah, ki lahko postanejo nevarne za nekatere skupine in družbo kot celoto.

KLJUČNI RAZLOGI ZA POUČEVANJE O HOLOKAVSTU

- Holokavst je bil **poskus brez primere v zgodovini, da bi iztrebili vse evropske Jude** in uničili njihovo kulturo. Kot tak je korenito spremenil same temelje človeških vrednot.
- Preučevanje holokavsta **izpričuje, da je genocid proces, ki se mu je mogoče postaviti po robu ali ga celo preprečiti, ne pa spontan ali neizogiben pojav**. Holokavst je dokaz, kako lahko država skozi daljše časovno obdobje uporabi svoje upravne strukture, postopke in tehnično znanje ter ob tem več segmentov družbe vpreže v izvajanje politik, ki od izključevanja in diskriminacije vodijo vse do genocida.
- Preučevanje zgodovine holokavsta **lahko oriše vloge zgodovinskih, družbenih, verskih, političnih in gospodarskih dejavnikov pri spodkopavanju in razkroju demokratičnih vrednot in človekovih pravic**. Tovrstno preučevanje lahko učence pripelje do razumevanja mehanizmov in procesov, ki vodijo v genocid, ter do poglobljenega razmisleka o pomenu pravne države in demokratičnih institucij. Tako bodo tudi sami zmožni prepoznati okoliščine, ki lahko ogrozijo ali spodkopljejo te strukture, ter razmisliti o svoji vlogi in odgovornosti za varovanje teh načel, da bi preprečili kršitve človekovih pravic, ki lahko prerastejo v množična grozodejstva.
- Poučevanje in učenje o holokavstu je **priložnost za analizo odločitev in ukrepov, ki so jih (ali jih niso) v času, ko so se razmere šele začele zaostroovati, sprejemali različni posamezniki ali skupine**, kar je hkrati opomin, da imajo odločitve posledice ne glede na zapletenost okoliščin, v katerih so sprejete. V holokavst je bila vpletena vrsta posameznikov, institucij, organizacij in upravnih organov na lokalni, državni, regionalni in globalni ravni. Analiza in razumevanje dejanj, ki v času holokavsta so ali niso bila storjena na različnih ravneh, načjenja zapletena vprašanja o tem, kako so se posamezniki in skupine odzvali na dogodke med holokavstom. Ne glede na to, ali je glavni poudarek na politični računici držav ali naravi posameznikov (strah, pritiski okolice, pohlep ali brezbržnost), je jasno, da je dinamika, ki se je morda takrat zdela domača in običajna, pripeljala do zelo neobičajnih izidov.

- Poučevanje in učenje o holokavstu **lahko učence usposobi za bolj kritično razlaganje in vrednotenje kulturnih prikazov tega pojava in torej bistveno zmanjša tveganje za manipulacijo.** V mnogih državah je holokavst postal tema ali motiv, ki se pogosto pojavlja tako v popularni kulturi kot v političnem diskurzu, zlasti prek prikazovanja v medijih. Poučevanje in učenje o holokavstu lahko učencem pomaga prepoznati izkrivljanja in netočnosti, kadar kdo holokavst uporablja kot retorično sredstvo za dosego določenih družbenih, političnih in moralnih ciljev.
- **Preučevanje antisemitizma v kontekstu nacistične ideologije pomaga razjasniti pojavnost in posledice predsodkov, stereotipov, ksenofobije in rasizma.** Antisemitizem vztraja tudi še po holokavstu in vse kaže, da se celo krepi. Poučevanje in učenje o holokavstu odpirata prostor za preučevanje zgodovine in razvoja antisemitizma kot bistvenega dejavnika, ki je omogočil holokavst. Premislek o različnih sredstvih, ki se uporabljajo za spodbujanje antisemitizma in sovraštva, vključno z nevarnim govorom, propagando, medijsko manipulacijo in ciljnim nasiljem, lahko učencem pomaga razumeti mehanizme, ki se uporabljajo za razdvajanje skupnosti.
- Poučevanje in učenje o holokavstu **lahko učence prav tako spodbudi k spominjanju na njegove žrtve, kar je v mnogih državah postalo del kulturne prakse.** Učenci so pogosto v okviru šolskega kurikula vabljeni k sodelovanju na mednarodnih in lokalnih spominskih slovesnostih. Spominske slovesnosti ne morejo nadomestiti učenja, vsekakor pa učenje o holokavstu pomaga pridobiti potrebno znanje in razumevanje, zakaj so komemoracije pomembne, ter pripomore k nadaljevanju te kulturne prakse v prihodnosti. Poleg tega sodelovanje na spominskih slovesnostih nagovarja čustva, kar je del preučevanja občutljive ali travmatične zgodovine in odpira prostor za filozofski, verski ali politični premislek, česar zgolj akademski učni načrt ne more doseči.

2

KAJ POUČEVATI

O HOLOKAVSTU

Poučevanje in učenje o holokavstu se bo razlikovalo, odvisno od nacionalnih in lokalnih okoliščin. Te okoliščine bodo vplivale na odločitve, katera vprašanja obravnavati bolj poglobljeno in katera bolj strnjeno.

Vsekakor pa je poučevanju in učenju o holokavstu treba nameniti dovolj časa, da lahko učenci na naslednja vprašanja odgovorijo bolj poglobljeno in ne zgolj površno:

- Katere so bile zgodovinske okoliščine in ključne faze poteka tega genocida?
- Zakaj in kako so ljudje sodelovali v teh zločinih ali bili vpleteni vanje?
- Kako so se na preganjanje in množične poboje odzvali Judje?
- Zakaj in kako so se nekateri ljudje uprli tem zločinom?

Teme in vprašanja v tem poglavju predstavljajo zgolj splošne smernice za načrtovanje podrobnejših učnih ciljev in vsebin, ki se lahko v prihodnje spreminjajo. Kar se danes ne zdi aktualno, utegne v prihodnosti postati zelo pomembno. Zato pedagoge spodbujamo, naj raziskujejo in razmišljajo v smeri, ki jo nakazujejo vprašanja v tabeli (glej naslednjo stran).

Kaj poučevati: osrednja zgodovinska vsebina

Holokavst je bil sistematično preganjanje in poboj Judov, ki ju je nacistična Nemčija s kolaboranti izvajala med letoma 1933 in 1945. Šlo je za genocid po vsej evropski celini, ki ni uničil le posameznikov in družin, temveč celotne skupnosti in kulture, ki so se razvijale dolga stoletja.

Katere so bile ključne faze, prelomne točke in odločitve v poteku genocida?

Kako in zakaj so ljudje zagrešili te zločine, sodelovali v njih ali bili vpleteni vanje?

Kako so se na preganjanje in množične poboje odzvali Judje?

<i>Predhodni pojavi</i>	<i>Vzpon nacizma</i>	<i>2. svetovna vojna</i>	<i>Povojno obdobje: takoj po koncu vojne</i>
<ul style="list-style-type: none"> – evropsko protijudovstvo – razvoj antisemitizma in rasizma – vpliv 1. svetovne vojne	<ul style="list-style-type: none"> – Judje v nacistični ideologiji in propagandi – odziv nemške družbe na nacizem pred prevzemom oblasti in po njem – odziv sveta na nacistično oblast in politiko	<ul style="list-style-type: none"> – vpliv vojne na preganjanje Judov – odpor in reševanje – eksekucije skupin Einsatzgruppen – odločitev za iztrebljenje evropskih Judov – vloga koncentracijskih taborišč v »dokončni rešitvi« – vpliv konca 2. svetovne vojne	<ul style="list-style-type: none"> – položaj preživelih po osvoboditvi – tranzicijska pravičnost

Slika 2: Kaj poučevati: osrednja zgodovinska vsebina

2.1 OBSEG IN RAZSEŽNOSTI HOLOKAVSTA

Učenci bi morali spoznati in razumeti, da je bil holokavst genocid po vsej celini, ki ni uničil le posameznikov in družin, temveč celotne skupnosti in kulture, ki so se v Evropi razvijale dolga stoletja.

2.2 ZAKAJ IN KAKO SE JE ZGODILO

Učenci bi morali dobiti priložnost raziskati, zakaj in kako je prišlo do holokavsta, vključno s premislekom o naslednjih vprašanjih:

- Katere so bile ključne faze, prelomne točke in odločitve v poteku genocida?
- Kako in zakaj so ljudje sodelovali v teh zločinih, jih zagrešili ali bili vpleteni vanje?
- Kako so se na preganjanje in množične poboje odzvali Judje?

2.3 OKOLIŠČINE IN RAZVOJ

Da bi razumeli, kako se je holokavst sploh lahko zgodil, ga moramo obravnavati z različnih vidikov in v kontekstu različnih procesov, ob tem pa za izhodišče vzeti spodnja vprašanja. Vključevanje navezav na nacionalne in lokalne okoliščine ter premislek o njih sta bistvenega pomena.

2.3.1 Predhodni pojavi

- Kaj je bilo evropsko protijudovstvo in kako je bilo povezano s krščansko doktrino?
- Kako sta se antisemitizem in rasna doktrina razvijala v 19. stoletju in kako sta bila povezana z nacionalističnimi ideologijami?
- Kako sta 1. svetovna vojna in razvoj politike v Evropi v medvojnem obdobju vplivala na odnose med Judi in Nejudi?

2.3.2 Vzpon nacistov, njihov svetovni nazor, rasna ideologija in politična praksa

- Kako in zakaj so se nacisti v svoji propagandi in politiki uperili proti Judom in drugim skupinam?
- Kako je vzpostavitev nacionalsocialistične diktature, zlasti odprava temeljnih pravic in sprevrčanje vladavine prava, tlakovala pot holokavstu in kako se je na ta proces odzvala nemška družba?
- Kako so nacisti v predvojnem obdobju začeli napadati predvsem pravice in lastnino Judov?
- Kako se je svet odzval na nacistično oblast in politiko?

2.3.3 Potek in izvajanje holokavsta med 2. svetovno vojno

- Kako so nacisti radikalizirali preganjanje Judov, potem ko je nacistična Nemčija sprožila 2. svetovno vojno, in kako je na to preganjanje vplival potek same vojne?
- Kako in zakaj so nacisti organizirali razlastitev Judov in kako je to vplivalo na njihovo možnost preživetja?
- Katere so bile različne vrste getov in kako so jih oblasti uporabljale za segregacijo, koncentracijo in preganjanje skupnosti?
- Kako so posebne operativne enote (Einsatzgruppen) v pol leta po nemškem vdoru v Sovjetsko zvezo lahko pomorile na sto tisoče Judov?
- V kateri fazi so nacisti sklenili, da bodo poskušali pomoriti vse evropske Jude?
- Kako so množični poboji invalidov tlakovali pot sistematičnemu pobijanju Judov ([Mass Murder of People with Disabilities and the Holocaust](#))?
- Kako so nacisti uporabljali taborišča smrti in druga taborišča za dosego »dokončne rešitve« vprašanja evropskih Judov?
- Kako sta na preganjanje vplivala kolaboracija ali odpor v državah, ki so podpirale Nemčijo, in v okupiranih državah?
- Kakšno vlogo je v zaustavitvi holokavsta odigral poraz nacistične Nemčije in njenih somišljenikov?

2.3.4 Povojno obdobje: takoj po koncu vojne

- S katerimi izzivi so se preživeli holokavsta soočali po osvoboditvi? Kako se je po osvoboditvi položaj preživelih Judov razlikoval od položaja nejudovskih žrtev preganjanja in vojne?
- Kateri elementi tranzicijske pravičnosti so bili zagotovljeni po koncu nacističnega režima in vojne v Evropi? V katerem pogledu so bili uspešni? Kaj ni bilo doseženo?

2.4 KONCEPTUALNO RAZUMEVANJE

Učenci bi morali znati razlikovati med različnimi množičnimi grozodejstvi, ki so jih zagrešili nacisti in njihovi kolaboranti, kajti vsako je imelo svoje vzroke in posledice.

Morebitna vprašanja za razmislek:

- Katere skupine so postale žrtve nacističnega preganjanja in množičnih pobojev, iz katerih vzgibov in s kakšnimi posledicami?
- Kako je genocid nad Judi povezan z drugimi grozodejstvi, ki so jih zagrešili nacisti in njihovi kolaboranti, na primer z genocidom nad Romi in Sinti?

2.4.1 Odgovornost

Ko učenci začnejo razumeti, kako se je holokavst sploh lahko zgodil, in premišljevat, katera vprašanja to poraja v sodobni družbi, se morajo hkrati zavedati, da odgovornosti za te zločine ne moremo omejiti zgolj na Hitlerja in naciste.

Morebitna vprašanja za razmislek:

- Kdo je bil odgovoren in kot sotorilec vpleten v te zločine ter kakšni so bili njihovi vzgibi? V čem se odgovornost razlikuje od sotorilstva?
- Samo pobijanje so večinoma izvajali moški, kakšne podporne vloge pa so igrale ženske in kolikšno odgovornost za te zločine so torej nosile tudi one?
- Kakšne so bile vloge lokalnega nejudovskega in judovskega prebivalstva (vključno z reševanjem in kolaboracijo)?
- Kakšno držo je do preganjanja in pobijanja Judov zavzelo večinsko prebivalstvo v okupiranih državah?

- Kdo so bili posamezniki in skupine, ki so bili pripravljeni kljub tveganju pomagati Judom in jih reševati? Kakšni vzgibi so jih gnali? Kaj je drugim preprečevalo, da bi ravnali podobno, ali jih od tega odvrčalo?
- Kaj je bilo znanega o preganjanju in pobojih Judov ter kdaj?
- Kako se je svet odzval na informacije o preganjanju in pobojih Judov?
- Kaj je bilo znanega o genocidu nad Romi in zakaj zunaj regije, ki je bila pod nacistično prevlado, ni bil deležen pozornosti?
- Kaj so za reševanje žrtev nacističnih zločinov storili zavezniki, nevtralne države, cerkve in drugi ter ali bi lahko bili storili več?

2.4.2 Dejavnost žrtev

Bistvenega pomena je, da na holokavst ne gledamo le z vidika virov, dejanj ali zgodb tistih, ki so ga zagrešili, temveč morajo na zgodovinski oder stopiti tudi Judje in druge ciljne žrtve kot posamezniki in skupnosti s svojimi okoliščinami in zgodovino, ne pa zgolj kot pasivni objekti množičnih pobojev. Pedagogi morajo torej poskrbeti, da bodo učenci doumeli, da so bile tudi žrtve dejavne in so se na zločine odzivale po najboljših močeh, v skladu s svojim poprejšnjim razumevanjem sveta in svojega mesta v njem ter glede na informacije, ki so bile v tistem času na voljo. V nadaljevanju navajamo nekaj tem za premislek.

Predvojno življenje

- Kako so Judje živeli v svojih domovinah in kako je na njihova življenja vplivalo preganjanje, ki so ga sprožili nacisti, njihovi somišljeniki in kolaboranti?

Odzivi in odpor

- Kako so nacisti Jude osamili in ločili od preostale družbe? Kako so se na to osamitev odzvali Judje?
- Kaj je bilo značilno za judovsko vodstvo, izobraževanje, skupnost, verske obrede in kulturo med holokavstom?
- Do katere mere in kako so se vključevali v odpor? V kolikšnem obsegu so to počeli? Kaj jih je pri teh odločitvah in dejanjih oviralo ali jim vlivalo moč?
- Kako je nacistično preganjanje različno vplivalo na moške, ženske in otroke ter kako so se odzivali?

2.4.3 Pomen holokavsta za sodobnost

Učenci naj dobijo priložnost za razpravo, kako se zgodovinska izkušnja holokavsta navezuje na sodobno stvarnost. Za iztočnice je mogoče uporabiti naslednja vprašanja:

- Kako lahko preučevanje preganjanja žrtev nacistične ideologije izboljša razumevanje učinka kršenja človekovih pravic na današnje družbe? In še zlasti, kaj nam lahko razkrije o odnosu med stereotipi, predsodki, iskanjem grešnih kozlov, diskriminacijo, preganjanjem in genocidom?
- Kako lahko védenje o judovskih beguncih pred in med holokavstom ter po njem osvetli razumevanje sodobnih begunskih kriz?
- Kaj nam lahko učenje o holokavstu pove o procesu genocida, opozorilnih znakih in morebitnih ukrepih, s katerimi bi lahko okrepili sodobna prizadevanja za njegovo preprečevanje?
- Ali obstajajo kakšne okoliščine, v katerih uporaba podob holokavsta in diskurza o njem ni v pomoč ali je celo odkrito problematična? Ali obstajajo kake predstavitve holokavsta, ki so še posebej problematične?

3

KAKO POUČEVATI

O HOLOKAVSTU

Za noben predmet ni enega samega »pravilnega« načina poučevanja ali idealne metodike, ki bi bila primerna za vse pedagoge in njihove učence. A tukaj predstavljena priporočila temeljijo na praktičnih izkušnjah in utegnejo učiteljem v šolah in drugim pedagogom koristiti pri pripravah na pouk ob upoštevanju učnih potreb posameznikov.

3.1 KROVNA NAČELA

3.1.1 Poučevanje o holokavstu je lahko uspešno; ne bojte se spregovoriti o njem

Nekateri pedagogi se izogibajo obravnavi zgodovine holokavsta zaradi domnevne težavnosti in občutljivosti. Nekateri se sprašujejo, kako predstaviti razsežnosti tragedije, velikansko število žrtev in mračne globine, v katere lahko zdrzne človeštvo. Spet drugi se sprašujejo, kako pritegniti učence, ne da bi jih travmatizirali, ali pa jih skrbijo njihovi morebitni odzivi. Še zlasti morajo biti pripravljeni na najrazličnejše odzive in vedênja, ki jih utegne sprožiti intenzivnost vsebine.

Zgodovino holokavsta je mogoče predstaviti različno starim učencem pod pogojem, da so didaktični pristopi, učne strategije in vsebina njihovi starosti primerni. Za mlajše učence je morda smotno v ospredje postaviti posamezne zgodbe o žrtvah, pobegih in reševanju, starejšim pa je mogoče predstaviti zahtevnejša gradiva ob večji uporabi ustreznih primarnih virov. Izbire virov in učbenikov bi se bilo treba lotevati ob upoštevanju teh priporočil, hkrati pa je treba posvetiti pozornost občutljivosti čustvenih potreb in posebnih okoliščin učencev.

Skratka, nikar se ne bojte lotevati te teme. Morda se res zdi strah zbujajoča, a izkušnje kažejo, da je o holokavstu mogoče poučevati uspešno in s pozitivnimi rezultati. Raziščite in uporabite širok nabor gradiva, didaktične pristope, najboljše prakse in ustrezne učne strategije pri načrtovanju, oblikovanju in izvajanju učnih ur.

3.1.2 Bodite natančni pri rabi jezika in opredelite izraz »holokavst«

- Pri pojasnjevanju izrazov lahko natančna raba jezika učencem pomaga, da se izognejo posploševanju, ki utegne zamegliti razlike in razumevanje. Na primer, izraz »taborišče« se uporablja za opis različnih prizorišč in lokacij. Čeprav so ljudje umirali in bili umorjeni v mnogih taboriščih, ki so jih zgradili nacisti in njihovi sodelavci, pa niso bila vsa taborišča namenoma zgrajena kot uničevalna taborišča ali taborišča smrti. Posamezna taborišča so v različnih obdobjih delovala različno, med njimi pa so bila koncentracijska, delovna in prehodna taborišča, če jih omenimo le nekaj. Natančne opredelitve nam pomagajo, da se izognemo nesporazumom.

- Uporaba jasne opredelitve izraza »holokavst« (ali »šoa«) lahko že na samem začetku omeji zmedo. IHRA izraz »holokavst« uporablja za opis sistematičnega preganjanja in poboja Judov, ki ju je nacistična Nemčija s kolaboranti izvajala med letoma 1933 in 1945. Vrhunec preganjanja in pobojev je nastopil med 2. svetovno vojno. Nekatere organizacije in celo institucije z močno avtoriteto izraz »holokavst« uporabljajo v zelo širokem pomenu, ki vključuje vse žrtve nacističnega preganjanja. Toda večina zgodovinarjev, ki preučujejo to obdobje, uporablja natančnejšo opredelitev, ki priznava, da so bili Judje tarča sistematičnega preganjanja in pobijanja na način, zaradi katerega se njihova usoda razlikuje od drugih žrtev, z morebitno izjemo Sintov in Romov (skupin, v katerih so bili vsi od otrok do starcev namenjeni za iztrebljenje). Zavedajte se, da različna gradiva izraz razumejo in uporabljajo različno. Zagotovite, da bo raba izrazov dosledna in točna.
- Povejte, da je za mnoge ljudi uporaba izraza »holokavst« problematična. Sam izraz je sestavljen iz dveh grških besed in pomeni žgalno daritev. Kot takega ga je mogoče napačno razlagati, da so bili množični poboji Judov oblika mučeništva, ne pa rezultat genocida. Zato mnogi raje uporabljajo hebrejsko besedo »šoa«, ki pomeni »katastrofa«.
- Učencem dajte priložnost za kritično razpravo o terminologiji. Na primer, jasno razložite, da so bili izrazi kot »dokončna rešitev« ali »judovsko vprašanje« evfemizmi, ki so si jih izmislili storilci in jih v zgodovinskih trenutkih uporabljali za izražanje svojega svetovnega nazora, in da niso nevtralni izrazi za nepristransko opisovanje preteklih dogodkov. Podobno je treba razčleniti izraze, kakršen je »geto«, da se razkrijejo natančni pomeni, v katerih so jih uporabljali nacisti v nasprotju z njihovo rabo v času pred nacizmom in po njem.
- Pedagoške spodbujamo, naj pozorno preučijo, kako družba in kultura govorita o holokavstu, kajti tovrstna družbena pojmovanja lahko vplivajo na razumevanje učencev. Popularna kultura in diskurz morda ohranjata mite in napačne predstave o zgodovini. Dosledna, točna in natančna raba jezika lahko pomaga odpraviti vnaprejšnje predstave in predsodke.

3.1.3 Temo obravnavajte široko in jo umestite v zgodovinski okvir

Holokavst je bil niz povezanih dogodkov, ki so se v vojnih okoliščinah dlje časa odvijali prek državnih meja, zato ti dogodki ostajajo del zgodovine v Evropi in svetu ter zgodovinskih procesov. Učenci bi morali spoznati, da se je holokavst v različnih državah izvajal različno. Poleg tega so genocid omogočili različni kratko-, srednje- in dolgoročni dejavniki v evropski in svetovni zgodovini. Ustvarite priložnosti za razčlenitev teh dejavnikov ob upoštevanju širših okoliščin, v okviru katerih so se odvijali dogodki holokavsta.

Te razsežnosti so strokovnjaki že temeljito raziskali. Pri načrtovanju dela in pripravah za posamične učne ure poskusite uporabiti priznana in čim novejša znanstvena besedila, ki obravnavajo različne vidike genocida in njegov potek.

3.2 UČNE DEJAVNOSTI IN CELOVITI PRISTOPI

3.2.1 Ustvarite spodbudno učno okolje z dejavnostmi in učnimi strategijami, ki v središče postavljajo učenca

Poskusite ustvariti odprto in varno učno okolje, v katerem imajo učenci na voljo dovolj svobode in časa za razmislek, kjer se jih spodbuja k postavljanju vprašanj, razpravi o njihovih razmišljanjih in bojznih ter k izmenjavi idej, mnenj in pomislekov.

Holokavst postavlja pod vprašaj mnoge predstave mladih o naravi družbe, napredku, civilizaciji in človeškem vedênju. Učenci se utegnejo postaviti v obrambno držo, izkazovati negativna čustva ali nepripravljenost, da bi se poglobili v zgodovino nacističnega obdobja ali holokavsta. Odzvati se utegnejo tudi z nekonvencionalnimi mnenji in držami. Zelo pomembno je torej ustvariti pozitivno okolje, ki vzbuja zaupanje in v katerem se je mogoče odkrito izraziti in pogovoriti.

Učenci svoje razumevanje sveta gradijo predvsem na podlagi lastnega odkrivanja in komunikacije z drugimi, ne pa tako, da bi jim pedagogi zgolj posredovali svoje znanje. Zatorej priporočamo didaktične pristope, usmerjene v učenca, pri katerih pedagog igra predvsem vlogo mentorja, ki naj olajša raziskovanje in spodbuja k aktivnemu učenju, ne pa zgolj prenaša znanje.

3.2.2 Odzivajte se na osebne okoliščine, čustva in skrbi učencev

Razredi so le redko homogeni v smislu verskega, kulturnega, socialnega ali etničnega ozadja. Vsak učenec vanje vnaša svojo zgodovino, vnaprejšnje predstave, čustva in skrbi. Poleg tega na njihov odnos do te teme vplivajo javne razprave in aktualna politična vprašanja. Raznolika narava vsakega razreda in tekoče javne razprave ponujajo mnoge priložnosti, da v učencih vzbudimo interes za holokavst in jih pritegnemo v učenje o njem.

Na čustva in mnenja učencev se odzivajte z občutljivostjo, še zlasti glede vprašanj, ki jih resnično skrbijo. Ustvarite priložnosti za odkrit pogovor o teh stvareh. Bodite pripravljeni na obravnavo še drugih primerov genocida, rasizma, zaslužnjevanja, preganjanja ali kolonializma v sodobnem svetu. Poskrbite, da boste jasno razlikovali med različnimi primeri, vključno z njihovimi vzroki in naravo. Razpravljajte o razliki med »primerjanjem« in »enačenjem«.

Nekateri učenci, ki se jim zdi, da zgodovinsko ali sodobno trpljenje in preganjanje skupin, s katerimi se istovetijo, ni ustrezno obravnavano, se utegnejo upirati učenju o preganjanju in pobojih drugih. Ustvarite priložnosti, da se bodo učenci lahko poučili o drugih podobnih vprašanjih v različnih učnih okoliščinah, in poskrbite, da se tovrstni premisleki ne sprevržejo v tehtanje sorazmernega trpljenja (glej 3.5.2).

3.2.3 Pri uporabi pisnih in vizualnih gradiv bodite pozorni na njihov namen, zlasti ko gre za nazorne prikaze

Slike in besedila je treba izbirati skrbno in z mislijo na učne cilje. Spoštovanje do žrtev holokavsta in hkrati do učencev v izobraževalnem okolju zahteva občutljiv pristop in skrben premislek o tem, katera gradiva so primerna. Uporaba nazornih podob z namenom vzbujati šok in grozo je do žrtev ponižujoča in lahko še dodatno okrepi stereotipe o Judih kot žrtvah. Poleg tega lahko uporaba tovrstnih podob negativno vpliva na učence v razredu in jim povzroča travme ali celo odpor. O holokavstu je mogoče učinkovito poučevati brez uporabe nazornih fotografij ali filmskega gradiva.

Tako kot pri uporabi terminologije (glej 3.1.2) preverite vir izbranega gradiva. Storilci so ustvarili mnogo fotografij, filmov in dokumentov, ki so lahko koristni učni pripomočki pod pogojem, da so okoliščine njihovega nastanka izrecno pojasnjene. Pedagogi bi morali ves čas postavljati pod vprašaj uporabo izbranih zgodovinskih virov in se spraševati, katere izobraževalne cilje želijo doseči s posameznimi gradivi.

3.2.4 Personalizirajte zgodovino in statistike preoblikujte v osebne zgodbe

Učencem ponudite priložnost, da ljudi, ki so jih preganjali nacisti, doživijo kot posameznike. Pedagogi naj načrtujejo takšne učne strategije, da bodo učenci obseg holokavsta in z njim povezane številke razumeli kot nekaj, kar se je dejansko zgodilo ljudem. Mnogim je namreč težko dojeti tragedijo holokavsta, če je predstavljena le s statističnimi podatki. S ponavljanjem številke »šest milijonov« tvegamo, da se bodo skupnosti in posamezniki zlili v brezoblično gmoto, poleg tega pa lahko navajanje nepredstavljivo visokih števil dodatno razoseblja in razčlovečuje.

Kadar je le mogoče, torej raje uporabite študije primerov, pričevanja preživelih ter pisma in dnevnike iz tistega obdobja, da bi ponazorili človeško izkušnjo. Učenci bi morali biti sposobni podati primere, kako je bil za vsakim »statističnim podatkom« resničen človek, ki je pred holokavstom živel svoje življenje, imel družino in prijatelje ter bil pripadnik neke skupnosti. Vedno poudarjajte dostojanstvo in človeškost žrtev.

3.2.5 Ustvarite priložnost za premislek o zapleteni naravi in vlogah, ki so jih prevzemali ljudje, namesto da bi krepili stereotipe

Z osredotočanjem na zgodbe posameznikov, njihove moralne dileme in odločitve lahko zgodovino holokavsta učencem predstavimo bolj neposredno in zanimivo ter jo približamo njihovim današnjim izkušnjam.

Predstavite zgodovinske vire, ki bodo učencem pomagali razčleniti zapletene dejavnike, ki vplivajo na človeško ravnanje. Ponazorite, kako so resnični ljudje sprejemali odločitve, ki so pripeljale do dogodkov, pri čemer se pogovorite, kako je na dejanja ljudi vplival širok nabor dejavnikov, kot so družbene strukture, gospodarstvo, ideologija ter osebna prepričanja in vzgibi.

V raziskovanju holokavsta so se za razvrščanje in analizo različnih vrst zgodovinskih udeležencev sčasoma ustalili izrazi kot »storilec«, »opazovalec«, »žrtev« in »rešitelj«. Poskrbite, da bodo učenci dobro razumeli, kako so bile te kategorije naknadno določene za poimenovanje preteklih akterjev, vendar neposredno ne izhajajo iz same preteklosti. Človeško vedenje ni enoznačno, pogosto se prekriva in spreminja: človek, ki je v enih okoliščinah »opazovalec«, je lahko v drugih »storilec« in v tretjih celo »žrtev«.

Potrudite se, da ne boste utrjevali stereotipov, po katerih naj bi bili vsi rešitelji junaški, dobri in prijazni, vsi opazovalci apatični in vsi storilci sadistični. Predvsem poudarite, da niso bile vse »žrtve« nemočne, temveč so se na težavne in stresne razmere odzivale na načine, ki so bili odvisni od njihove starosti, osebne zgodovine in okoliščin. Še posebej skrbno se je treba izogibati hitrim posplošitvam o »nacionalnem značaju« in jih ovreči, če se začnejo pojavljati v razpravi.

3.2.6 Ne poskušajte storilcev opisovati zgolj kot »nečloveške pošasti«

Vzgibe storilcev je treba poglobljeno preučiti: učenci lahko na podlagi primarnih zgodovinskih virov, študij primerov in življenjepisov posameznikov pretehtajo sorazmerno težo različnih dejavnikov. Pri odločitvah posameznikov, da bodo sodelovali v holokavstu ali se vpletli vanj, so pomembno vlogo med drugim odigrali družbene strukture, gospodarstvo, ideologija, predsodki, propaganda, ksenofobija, razčlovečenje, družbeni pritiski, kriminalna psihopatologija in motivacijski dejavniki, kot so strah, moč ali pohlep. Namen razprave ni opravičevati takšnih odločitev in ravnanja kot nekaj normalnega, temveč razumeti, kaj je ljudi gnalo, da so storili, kar so storili. Razumevanje ne pomeni opravičevanja.

Holokavst je bil zgodovinski pojav, do katerega so pripeljali človeški razlogi. Čeprav so storilci zagrešili nečloveška dejanja, večinoma niso bili sadistični psihopati, in če jih označimo kot »zle«, to ni zadostna razlaga za holokavst. Namesto tega naj pedagogi poskušajo učencem pomagati, da bodo postavljali drugačna in tehtnejša vprašanja. Le kako je mogoče, da so bili povsem običajni posamezniki, ki so zagrešili okrutna dejanja in poboje ljudi, med katerimi so bili tudi ženske in otroci, hkrati ljubeči očetje in možje, predane žene ali matere?

3.2.7 Pri uporabi simulacij in igranju vlog bodite previdni

Izogibajte se simulacijam ali vajam, ki vključujejo kreativno pisanje ali igranje vlog in od učencev zahtevajo, da si predstavljajo, kako so bili neposredno vpleteni v holokavst. Poskusi »vživljanja« lahko vodijo do lažnega enačenja ali trivializacije, ko učenci poskušajo najti primerjave s svojim življenjem. Nekateri mladi se utegnejo pretirano poistovetiti z dogodki med holokavstom ali se navdušiti nad močjo in celo »glamurjem« nacistov. Spet druge utegne morbidno fascinirati trpljenje žrtev. Učenci s travmatičnimi življenjskimi izkušnjami ali družinsko zgodovino lahko doživijo močan stres, če se med raziskovanjem poistovetijo z dogodki iz tistega časa.

Premislite o izvajanju dejavnosti, v katerih so učenci »opazovalci« in ki natančneje zrcalijo naš sedanji položaj v odnosu do preteklosti. Na primer, učence lahko prosite, naj se vživijo v vlogo nekoga iz nevtralne države, ki se odziva na te dogodke, morda novinarka, ki za svoj časopis piše članek o preganjanju Judov, zaskrbljene državljanke, ki piše svojemu političnemu predstavniku, ali človeka, ki vodi kampanjo ozaveščanja javnosti. Takšne dejavnosti so lahko dobra motivacija za učenje in hkrati osvetlijo možne odzive na dogodke, ki učence v svetu skrbijo danes. Pedagogi lahko prek osebnih zgodb, študij primerov in pričevanj preživelih vzbujajo resnično empatijo.

Po slehernem igranju vlog, simulacijah ali vajah, v katerih je treba uporabiti domišljijo, ne pozabite na izčrpen sklepni pogovor z učenci. Zelo pomembno je pridobiti uvide, kako so se učenci odzvali na tovrstna gradiva in kako so jih doživljali.

3.2.8 Spodbujajte raziskovanje zgodovine in spominskih pričevanj na lokalni, regionalni, državni in svetovni ravni

Če živite v državi, v kateri so potekali dogodki holokavsta, poudarite posamezne dogodke, kakor se umeščajo v okoliščine nacionalne zgodovine tistega obdobja, vendar pri tem upoštevajte tudi evropsko razsežnost holokavsta. V tovrstno raziskovanje je mogoče vključiti tudi izkušnje žrtev, rešiteljev, storilcev, sodelavcev, upornikov in opazovalcev. Pedagogi naj spodbujajo in lajšajo ponoven premislek o pogostih »nacionalnih« diskurzih o tistem obdobju.

3.2.9 Interdisciplinarni pristop lahko poglobi razumevanje holokavsta

Dogodki holokavsta razkrivajo skrajna človeška vedénja na najrazličnejših področjih človeške izkušnje in zato ta tema nagovarja učitelje različnih predmetov. Interdisciplinarni pristop lahko z domiselnimi povezavami med različnimi področji, ki holokavst obravnavajo z različnih vidikov, poglobi razumevanje učencev ter nadgradi zamisli in znanja, pridobljena pri drugih predmetih.

Učenje o holokavstu vzbuja močna čustva, ki jih učenci lahko ustvarjalno in domiselno izrazijo v poeziji, umetnosti in glasbi. Učenje o holokavstu poraja pomembna moralna, teološka in etična vprašanja, ki jih učenci lahko obravnavajo pri verskem pouku, državljski vzgoji ter socioloških in podobnih predmetih. Učni projekti in programi, tako nacionalni kot mednarodni, ki učence v učnem okolju povezujejo z vrstniki z drugih koncev države ali iz tujine, lahko prispevajo k boljšemu razumevanju lokalne, regionalne in svetovne zgodovine holokavsta.

Tovrstni projekti zahtevajo dialog in sodelovanje med pedagogi različnih strok in morda tudi ustreznega območja za načrtovanje obvladljivih učnih ciljev, poleg tega pa še dopolnilne dejavnosti po vnaprej predvidenem urniku, ki zagotavlja logično usvajanje znanja in razumevanje zgodovinskega dogajanja. Učne dejavnosti za učence z različnih območij lahko podprejo tudi digitalne učne platforme in komunikacijska orodja.

3.3 KRITIČNO RAZMIŠLJANJE IN SAMOREFLEKSIJA

3.3.1 Opozorite, da holokavst ni bil neizogiben

Dejstvo, da se je neki zgodovinski dogodek ali pojav zgodil in je dokumentiran, še ne pomeni, da se je tudi nujno moral zgoditi. Holokavst se je zgodil zato, ker so posamezniki, skupine in države sprejeli odločitev, da bodo ukrepali oziroma ne bodo ukrepali. Osredotočanje na te odločitve omogoča uvide v zgodovino in človeško naravo ter učencem pomaga o zadevi premišljevat kritično.

3.3.2 Pogovorite se o zapletenosti zgodovine

Učence opomnite, da zapleteni dogodki, kakršen je holokavst, pogosto odpirajo več vprašanj, kot ponujajo preprostih odgovorov. V želji, da bi se iz holokavsta »kaj naučili«, tvegamo, da bomo sprejemali poenostavljene sklepe o tem, kaj je prav in kaj narobe v smislu »holokavst se je zgodil, ker ljudje niso sprejeli pravih moralnih odločitev«, kar pa lahko vodi v površno branje zgodovine. Bolje je, če se ob preučevanju holokavsta začnemo spraševati o naravi posamičnih odločitev, »problemu zla« in o tem, kako se posamezniki sprijaznijo – ali ne sprijaznijo – s preteklostjo.

Učencem ponudite priložnost za poglobljeno preučevanje in raziskovanje holokavsta ter vključite vprašanja, ki so orisana v poglavju »Kaj poučevati«, ki obravnavajo dileme žrtev, rešiteljev, storilcev in opazovalcev.

Poleg tega lahko z učenci razpravljate o začasnosti zgodovinskih »odgovorov« – zaradi novih ali izgubljenih primarnih zgodovinskih virov, na primer. Učence spodbujajte, naj svoje raziskovanje holokavsta dojemajo kot pot, ki bolj kot v dokončne odgovore vodi v okvirno razumevanje.

In končno, čeprav bi morale spominske slovesnosti in izobraževanje ostati dve ločeni dejavnosti, so lahko komemorativne prakse dragocen način za nagovarjanje čustvenih potreb učencev po zahtevnem učenju.

3.3.3 Učencem pomagajte razvijati zgodovinsko zavest s preučevanjem razlag holokavsta in ohranjanjem spomina nanj

- Učence spodbujajte h kritični analizi različnih razlag holokavsta

Na učenje v razredu in razumevanje preteklosti vedno vplivajo širše kulturne okoliščine. Znanstvene študije in poljudne predstavitve holokavsta, kot so celovečerni filmi, množični mediji, dokumentarni filmi, umetniška dela, gledališke igre, romani, spominska obeležja in muzeji, oblikujejo kolektivni spomin. Na vsako razlago vplivajo okoliščine njenega nastanka in mnoge nam morda povedo ravno toliko o času in prostoru, v katerem so nastale, kot o dogodkih, ki jih opisujejo.

Ustvarite okoliščine, v katerih bodo učenci lahko premislili, kako in zakaj so tovrstni prikazi in razlage preteklosti nastali, na katerih dokazih temeljijo in s kakšnim namenom so bili pripravljani. Učencem pomagajte doumeti, da obstaja več legitimnih področij zgodovinske razprave, vendar vse razlage niso enako verodostojne.

- **Učence povabite, naj se udeležujejo državnih in lokalnih dogodkov v počastitev spomina ter o njih razmišljajo**

Dogodki, kot so dnevi spomina na holokavst, so priložnost za medgeneracijske projekte ter spodbujajo družinske pogovore o podobnih sodobnih vprašanjih in druge oblike učenja v skupnosti.

Takšni dogodki ponujajo priložnosti, da se učenje o holokavstu iz učilnice preseli v lokalno skupnost, ki lahko tudi sama postane predmet raziskovanja in učenja. Učence lahko prosite, naj premislijo, kako kulturni vplivi sooblikujejo spomin in spomenike, kako lokalna skupnost doživlja svojo preteklost, kako različne skupine iz zgodovine izluščijo posamezne dogodke in na podlagi tega sestavijo svoj zgodovinski diskurz, ali se v njihovi državi govori o težavnih vidikih nacionalne zgodovine in kako se spominske slovesnosti razlikujejo od tistih v drugih državah.

- **Ustvarite priložnost za premislek o vlogi zgodovine pri opredeljevanju pomena in identitete v sedanjosti**

»Zgodovinska zavest« priznava, da sleherni diskurz o preteklih dogodkih oblikujejo okoliščine, v katerih nastane. Zgodovinska zavest priznava, da je naše razumevanje preteklosti ključnega pomena za posameznike in skupine v sedanjosti ter bo vplivalo na prihodnja pričakovanja.

»Kolektivni spomin« je način, kako se skupina ljudi spominja zgodovinske izkušnje in kako se ta spomin prenaša iz ene generacije v drugo, pogosto pa zrcali tudi vrednote družbe. Kolektivni spomin je na primer vtkan v javne spominske slovesnosti, muzeje in obeležja ter druge oblike ustaljenega nacionalnega diskurza. Učence spodbudite, naj preučijo, kako so tudi sami del kolektivnega spomina v okviru javnih institucij in družbenih vezi, kot so šole, mediji in družina.

Ko se učenci srečujejo z različnimi zgodovinskimi diskurzi o holokavstu, jih spodbujajte, naj si postavljajo vprašanja, na primer:

1. Zakaj se ključni vidiki teh diskurzov razlikujejo?
2. Katere elemente najdemo v različnih diskurzih o holokavstu in kateri v njih manjkajo?
3. Kateri so morebitni razlogi za različne poudarke v različnih diskurzih?

V učencih se lahko okrepi zgodovinska zavest, če doumejo, kako na razumevanje preteklosti vplivajo kulturne, politične in časovne okoliščine ter današnje identitete.

3.3.4 Judovsko ljudstvo predstavite tudi zunaj okvirov holokavsta

Judovsko ljudstvo ima dolgo zgodovino in bogato kulturno dediščino. Zagotovite, da bo judovska izkušnja med holokavstom umeščena v zgodovinske okoliščine, tako da prikažete življenje pred njim in po njem. Učencem omogočite, da bodo Jude doživljali kot ljudi, ki so veliko več od razčlovečenih in ponižanih žrtev nacističnega preganjanja (glej 2.4.2). Učenci bi morali razumeti, kako veliko izgubo za sodobno svetovno kulturo je pomenilo uničenje bogatih in dinamičnih judovskih skupnosti v delih Evrope.

3.3.5 Izogibajte se upravičevanju izkrivljanja in zanikanja preteklosti

Neposredno zanikanje holokavsta je morda redko, njegovo izkrivljanje pa je zelo razširjen pojav. Tako izkrivljanje kot zanikanje spodkopavata kritično razmišljanje, ker zanemarjata in poskušata razvrednotiti zgodovinske dokaze ter razumevanje zgodovine na podlagi dejstev.

Zanikanje holokavsta – po pravno nezavezujoči delovni definiciji IHRA »diskurz in propaganda, ki zanikata zgodovinska dejstva ter razsežnost iztrebljanja Judov« – ima pogosto ideološke vzgibe in je del teorije zarote, ki je sestavni del sodobnega antisemitizma. Za elemente zarote v zanikanju holokavsta so značilne trditve, da Judje pretiravajo glede holokavsta ali so si ga celo izmislili, da bi pridobili finančne koristi, vpliv ali moč. Zanikovalci poskušajo zasejati seme dvoma z namernim izkrivljanjem zgodovinskih dejstev in njihovim napačnim razlaganjem. Učitelji naj bodo previdni, da ne bodo nehote upravičevali zanikovalcev s spuščanjem v neverodostojne razprave. Prav tako poskrbite, da ideološko motiviranim zanikovalcem ne boste dajali priložnosti za zanikanje. Zanikanja holokavsta ne obravnavajte kot upravičenega zgodovinskega argumenta oziroma ne poskušajte izpodbijati stališč zanikovalcev z normalno zgodovinsko razpravo in razumskimi argumenti.

Tako kot mnoge druge teorije zarote lahko tudi zanikanje holokavsta v učencih zbuja interes in radovednost, ker te teorije spodbijajo uveljavljena in široko sprejeta stvarna prepričanja, ki naj bi jih po mnenju mnogih gojili ljudje na oblasti. V tem primeru ključna vprašanja o holokavstu ne temeljijo nujno na ideoloških prepričanjih, temveč lahko gre za poskuse izpodbijanja uveljavljenih mnenj in preverjanje odzivov učiteljev ali drugih ljudi z avtoriteto. V takih primerih poskušajte odkriti vzgibe za komentarje, ki se nagibajo k zanikanju, bodisi med razpravo v razredu bodisi v pogovorih na štiri oči. Vprašanje učencem, zakaj se jim ti vidiki zdijo pomembni, je lahko zelo koristna iztočnica za tovrstne razprave.

Za izkrivljanje holokavsta – načrtna prizadevanja, da bi upravičili ali omalovaževali vpliv holokavsta ali njegovih ključnih prvin – obstajajo različni vzgibi. Sem prištevamo tudi zmanjševanje posledic holokavsta in zamegljevanje odgovornosti nacistične Nemčije za holokavst z zvrčanjem krivde na druge države ali skupine. Podobno velja tudi za zanikanje in izkrivljanje genocida nad Romi in Sinti, ki žrtve pogosto prikazujeta kot kriminalce, ki so si zaslužili preganjanje.

Izkrivljanju je mogoče nasprotovati z navajanjem zgodovinskih dejstev, ki temeljijo na zgodovinskih dokazih, predstavljenih v primarnih zgodovinskih virih in strokovni literaturi. Pedagogi bodo lažje pripravili ustrezne odzive in učinkovite načine za obravnavo primerov izkrivljanja v razredu, če bodo pokazali zanimanje in radovednost ter od učencev pridobili odgovore, kje so dobili napačne informacije in zakaj so jih uporabili.

Poglobljeno raziskovanje izkrivljanja in zanikanja holokavsta je mogoče in bi ga bilo tudi treba obravnavati ločeno od zgodovine holokavsta. Morda lahko poskrbite za ločeno obravnavo razvoja oblik antisemitizma skozi čas ali pripravite projekt pregleda medijskih objav, ki izpričujejo, kako so posamezne skupine za dosego svojih političnih, socialnih in ekonomskih ciljev uporabljale manipulacijo, napačne interpretacije in izkrivljanje. Pravno nezavezujoča [delovna definicija zanikanja in izkrivljanja dejstev o holokavstu IHRA](#) je lahko uporabna v povezavi z opredelitvami v tem poglavju in glosarjem na koncu dokumenta.

3.4 VIRI ZA UČINKOVITO POUČEVANJE IN UČENJE

3.4.1 Učencem omogočite dostop do primarnih zgodovinskih virov

Učencem dajte priložnost za kritično analizo izvirnega gradiva in jim pomagajte razumeti, da morajo analiza, razlage in presoja temeljiti na preudarnem preučevanju zgodovinskih dokazov.

Storilci, žrtve, rešitelji in opazovalci se razodevajo skozi svoja pisma in dnevnike, časopise, govore, umetniška dela, ukaze in uradne dokumente iz tistega časa. Primarni zgodovinski viri so bistvenega pomena za poglobljeno preučevanje vzgibov, misli, občutkov in ravnanja ljudi v preteklosti ter za to, da bi zares razumeli, zakaj so ljudje sprejeli odločitve, kakršne so pač sprejeli, ali zakaj so se dogodki odvili, kot so se.

3.4.2 S pričevanji ustvarite edinstveno vez s preteklostjo

Poleg učenja o zgodovini lahko pričevanja ljudi, ki so stvari doživeli na svoji koži, učencem pomagajo razumeti, kako so dogodki vplivali na posameznike. Osebni spomini na dogodke ponujajo priložnost za razlikovanje med dejstvi in mnenji ter učencem hkrati omogočajo, da premislijo o sami naravi spominov.

V nekaterih državah še vedno živijo ljudje, ki so preživeli holokavst. Če je mogoče, stopite v stik s preživeli in jih povabite, naj spregovorijo učencem, kar je prav posebna učna izkušnja. Koristna so tudi pričevanja drugih posameznikov (rešiteljev, osvoboditeljev in drugih), ki so bili neposredno vpleteni v holokavst ali so bili sami priča dogodkom. Ko se znajdemo v navzočnosti človeka, ki je sam izkusil zgodovinsko dogajanje, lahko zgodovino doumemo globlje kot s preučevanjem drugih virov.

Kadar v učno okolje povabite preživelega ali pričo, je nujna skrbna priprava pred in med dogodkom ter po njem, da se bodo učenci lahko tvorno pogovarjali z gostom. Poskrbite, da bodo učenci dovolj dobro seznanjeni z zgodovinskimi dogodki, zato jim priskrbite dodatne primarne in sekundarne zgodovinske vire. Zavedajte se, da so srečanja s pričami samo eden od načinov prenašanja zgodovinskega spomina in izkušenj. Življenjsko zgodbo povabljenca lahko predstavite vnaprej in tako zagotovite, da bodo imeli učenci dovolj podlage za spoštljiv in osmišljen pogovor. Pomagajte jim razumeti, da je pripovedovanje o tako zelo osebnih izkušnjah za gosta lahko še vedno boleče, čeprav je od dogodkov minilo že veliko časa. Spodbujajte jih, naj preživelega sprašujejo tudi o njegovem življenju pred holokavstom in po njem, in ne le o tem, kaj se mu je dogajalo med njim, tako da si bodo ustvarili sliko o njegovi celotni osebnosti in o tem, kako je poskušal živeti s svojo življenjsko izkušnjo.

Ker se število preživelih in prič, ki svojo zgodbo še lahko zaupajo širšemu občinstvu, zmanjšuje, so zelo koristna tudi video pričevanja. Narava video pričevanj je kompleksna, zato pripravite učne ure, med katerimi tovrstna pričevanja uporabite kot razlagalni vir, ki podpira razumevanje, ne pa zgolj kot preprosto ponazoritev zgodovinskih dogodkov ali pojavov. Namesto celotnih pričevanj lahko predstavite skrbno izbrane odlomke, ki ustrezajo pedagoškemu ciljem učne ure. Izberite odlomke z globljimi pomeni, da bodo učenci lahko pričevanja doživeli tako s kognitivnega kot s čustvenega vidika. Vedno predstavite tudi zgodovinski kontekst in okoliščine, v katerih je bilo pričevanje posneto.

V razpravo z učenci lahko vključite tudi čas, ki je potekel med zgodovinsko izkušnjo in snemanjem pričevanja. Tako bodo lahko premislili o tem, kako so na posneto gradivo vplivale okoliščine snemanja, procesi ohranjanja osebnega, družinskega in kolektivnega zgodovinskega spomina ter spreminjajoče se okoliščine pričevalca. Podrobnejša priporočila najdete v članku, ki ga je pripravila IHRA, z naslovom »[Teaching About the Holocaust Without Survivors](#)«.

3.4.3 Zavedajte se potenciala in tudi omejitev vseh učnih gradiv

Ovrednotite zgodovinsko točnost vseh učnih gradiv in vse dokaze umestite v širši zgodovinski okvir. Če je mogoče, vključite osebne zgodbe, ki so povezane z lokalnim okoljem ali dogodki. Žrtve in preživeli lahko spregovorijo tudi skozi svoje dnevnike, pisma, fotografije in druga gradiva. Uporabite študije primerov, ki izpodbijajo in rušijo negativne stereotipe o skupinah žrtev, ki morda vztrajajo v družbi ali med učenci. Za razvijanje kritičnega mišljenja učence prosite, naj razpravljajo o vsebini in ključnih poudarkih učbenikov in drugih učnih gradiv.

Opozorite jih, da so velik del gradiva o holokavstu, pa naj gre za pisne dokumente, fotografije ali filme, pripravili nacisti. Ne pozabite, da lahko uporaba nacistične propagande, vključno s fotografijami ali posnetki grozodejstev, okrepi negativno dojetje žrtev ter jih ponovno objektivizira, poniža in razčloveči.

In končno, vedno upoštevajte kognitivni in čustveni razvoj učencev. Poskrbite, da bodo podobe in besedila primerni zanje ter da bodo učenci dobro pripravljene na morebitne čustvene učinke, ki jih bodo ti imeli nanje. Dajte jim dovolj časa, da bodo lahko premislili in se pogovorili o svojih odzivih.

3.4.4 Uporaba literarnih in umetniških virov

Romani, novele, poezija in igrani filmi o holokavstu nikoli ne morejo nadomestiti temeljitega preučevanja zgodovinskih dogodkov ob pomoči primarnih zgodovinskih virov, lahko pa ponudijo osebni pristop in posebne uvide v naravo in posledice hudodelstva. Umetniška dela o holokavstu z visoko estetsko vrednostjo lahko vzbudijo empatijo, ker se osredotočajo na individualno izkušnjo žrtev, in poglobijo razumevanje dogodkov, vse to pa je mogoče le, če se njihov jezik in zasnova izogibata sentimentalnim prikazom in kiču.

Kljub temu bi tudi izmišljena dela morala spoštovati specifične dogodke, dejstva in pogoje holokavsta brez nezgodovinske manipulacije ali spreminjanja. To načelo velja tudi za filme, posnete na podlagi biografske ali memoarske književnosti, ki si pogosto jemljejo precej svobode, čeprav piše, da »temeljijo na resnični zgodbi«.

Kljub temu literarni in umetniški viri lahko:

- krepijo kritično razmišljanje o zgodovinskih diskurzih in zgodovinsko zavest,
- podpirajo interdisciplinarno učenje o holokavstu in
- pomagajo učencem prepoznati jezik diskriminacije in rasizma.

Poleg tega lahko književnost mlajšim učencem ponudi »urejeno« različico preteklosti, ki dogodke prikaže starosti primerno, hkrati pa ohrani zgodovinsko točnost. Ilustracije v slikanicah lahko mlajšim učencem zagotovijo letom primerne podobe, ki podpirajo njihovo učenje.

Glavni izziv za pedagoge je najti in uporabiti učno gradivo, ki ustreza zgoraj navedenim merilom. To pomeni, da morajo pedagogi dovolj dobro poznati zgodovino, da lahko zanesljivo razlikujejo med netočnimi informacijami ali potvarjanjem (književnost) in točnimi ali realističnimi zgodovinskimi dejstvi (objektivna zgodovina). Umetniški viri so dodatek, ne pa nadomestilo za dejanske arhivske primarne in sekundarne zgodovinske vire. Drugi učitelji, ki obravnavajo holokavst pri učnih temah svojega predmeta, naj se posvetujejo s kolegi, učitelji zgodovine, da jim pomagajo najti ustrezna informativna besedila in zgodovinske pregleda, ki jih lahko uporabijo skupaj z literarnimi in umetniškimi deli.

Vsak pedagog je dolžan preprečiti širjenje dezinformacij o holokavstu, kar neizogibno pomeni, da so nekateri umetniški viri kljub svojemu ugledu, privlačnosti ali dosegljivosti problematični in je bolje, da jih pri poučevanju in učenju o holokavstu ne uporabljamo.

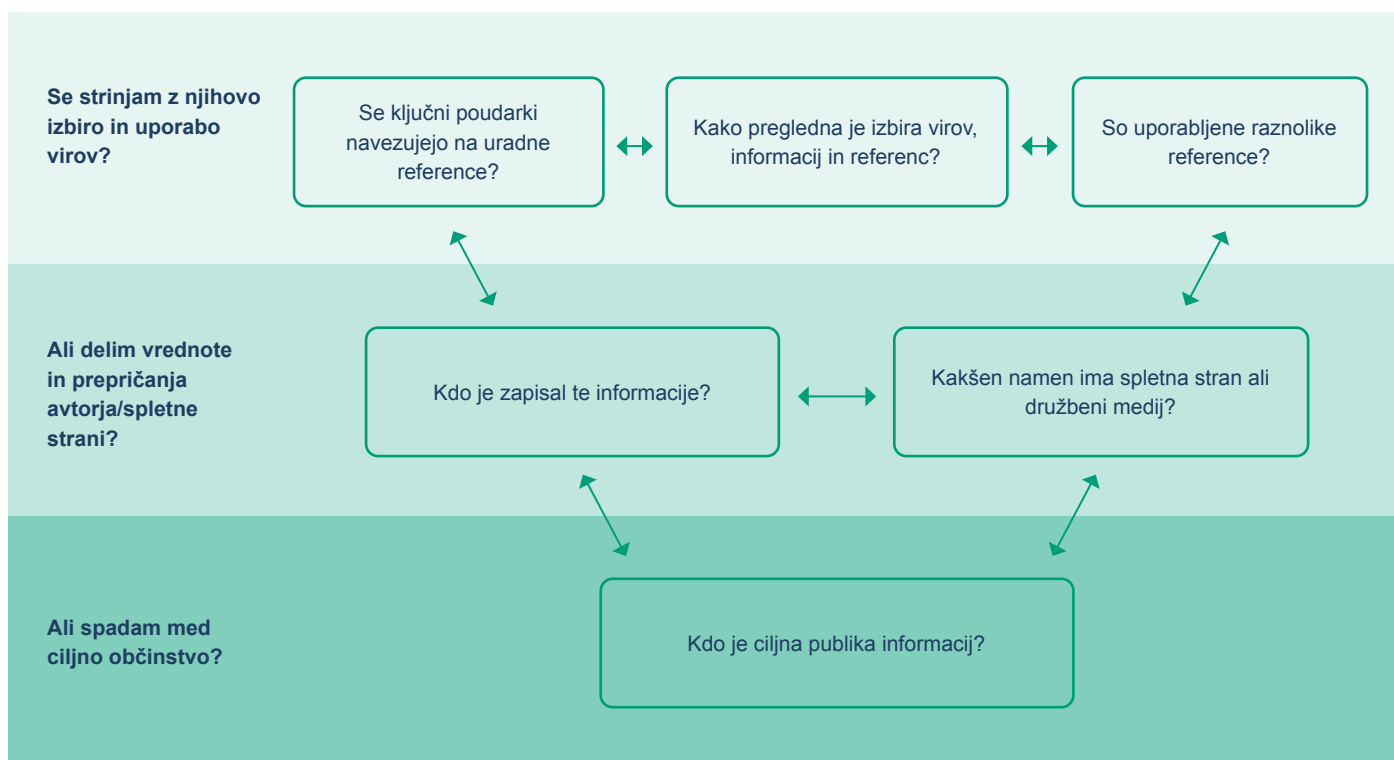
Roman in film *Deček v črtasti pižami* sta pogosto uporabljena pri pouku. Čeprav je zgodba za učence lahko zanimiva, podrobnosti in sama pripoved tako v knjigi kot v filmu ne sledijo zgodovinskim dejstvom in ustvarjajo lažno predstavo o žrtvah, storilcih in ključnih lokacijah. Razprava o teh problemih skozi primerjavo z zgodovinskimi viri in dejstvi je lahko pri starejših učencih izhodišče za koristno kritično vrednotenje, učenci z manj ali nič predznanja pa utegnejo ponotranjiti dezinformacije o holokavstu, ki jih morda nikoli ne bodo postavili pod vprašaj, kaj šele, da bi se jih odučili.

3.4.5 Učence opozorite, naj bodo ob uporabi spletnih virov kritični

Svetovni splet je nepogrešljiv medijski vir, ki vpliva na znanje, zaznave in mnenja mnogih učencev. Čeprav je dragoceno orodje pri izobraževanju in raziskovanju, morajo učitelji in učenci pri uporabi spletnih strani in družbenih medijev biti previdni in kritični. Najbolje je priporočiti verodostojne strani, preverjene ob upoštevanju teh priporočil. Uporabite seznam koristnih strani, dostopen na [IHRA International Directory of Holocaust Organizations](#), ki jih lahko uporabite pri delu. »[Roma Genocide: Overview of international organizations working on historical and contemporary issues connected to the genocide of the Roma](#)«, besedilo, ki ga je pripravila IHRA, je lahko v pomoč pri poučevanju o genocidu nad Romi in Sinti.

Poudarite, da je treba kritično ovrednotiti vse vire informacij. Učenci bi se morali zavedati, kako pomembno je upoštevati okoliščine, v katerih so bile informacije pripravljene, in treba jim je predati orodja in veščine, da bodo znali kritično ovrednotiti katerikoli vir. Učence spodbujajte, naj postavljajo vprašanja, podobna tistim v preglednici, ki jo navajamo v nadaljevanju.

Ali ima kakšen poseben namen?

Slika 3: Vzorčna vprašanja za kritiko spletnih virov

Drug pomemben element kritične presoje spletnih virov je razprava o izvoru, izvirnosti in namenu vizualnih gradiv, kot so fotografije in filmi. Medijsko pismenost je treba oceniti in krepiti, ne pa je jemati kot samoumevno. Mladim je treba povedati, da nekatere spletne strani in družbene medije oblikujejo zanikovalci holokavsta, antisemiti in rasisti, katerih glavni namen je širiti dezinformacije in zavajati. Učence je treba učiti, kako prepoznati razmerje med lastnikom vira ter ljudmi, ki prispevajo vsebine ali se nanje odzivajo, ter ga postaviti pod vprašaj.

Prav tako utegne biti koristno naštetih različne kategorije družbenih medijev ter se pogovoriti, kako delujejo, kdo je njihova ciljna publika in zakaj jih ljudje uporabljajo. Nekateri družbeni mediji:

Slika 4: Nekaj primerov družbenih medijev

Upoštevajte, da je treba spremljati priljubljenost in razširjenost nekaterih spletnih strani ali aplikacij, ker se lahko zelo hitro in korenito spreminjajo. Zavedanje (znotraj strokovnih meja), kako naj učenci uporabljajo družbene medije, je lahko pomemben del sodobnega izobraževanja.

3.5 POVEZOVANJE ZGODOVINE S SEDANJOSTJO: HOLOKAVST, GENOCIDI IN KRŠITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC

3.5.1 Razsežnosti izobraževanja o človekovih pravicah in kako se navezujejo na poučevanje in učenje o holokavstu

Deklaracija OZN o izobraževanju in usposabljanju za človekove pravice (2011) opredeljuje tri razsežnosti izobraževanja o človekovih pravicah. Te tri razsežnosti so navedene na sliki 5 spodaj, ob njih pa je kratek opis, kako jih je mogoče navezati na poučevanje in učenje o holokavstu.

1. razsežnost	Izobraževanje o človekovih pravicah: razumevanje norm in načel človekovih pravic.	Vpliv holokavsta na formulacijo, kodifikacijo in utrditev človekovih pravic, zlasti v Splošni deklaraciji človekovih pravic, ki jo je sprejel OZN, in Konvenciji OZN o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida.
2. razsežnost	Poučevanje s človekovimi pravicami: uporaba didaktičnih pristopov ob spoštovanju človekovih pravic.	Uporaba dejavnosti in učnih strategij, ki v središče postavljajo učence ter krepijo in spodbujajo raziskovanje, ob tem pa so spoštovane pravice tako učencev kot učiteljev.
3. razsežnost	Poučevanje za človekove pravice: opolnomočanje učencev, da lahko uporabljajo in podpirajo načela človekovih pravic.	Poučevanje in učenje o holokavstu lahko na podlagi študij primerov osvetli mehanizme in procese, ki vodijo v kršitve človekovih pravic, te pa se lahko stopnjujejo vse do obsežnega ciljnega nasilja, kakršen je genocid. Dogodke holokavsta je mogoče analizirati tudi v okviru izobraževanja o miru, o preprečevanju genocida ali o demokratičnem državljanstvu.

Slika 5: Razsežnosti izobraževanja o človekovih pravicah, ki se navezujejo na poučevanje in učenje o holokavstu.

3.5.2 Kaj je nujno upoštevati, kadar poučevanje in učenje o holokavstu kombiniramo z izobraževanjem za človekove pravice

Čeprav je poučevanje in učenje o holokavstu lahko učinkovito in dostopno orodje v poučevanju za človekove pravice, morajo pedagogi upoštevati naslednje pomembne točke:

- a) Vsi predlogi v teh priporočilih o natančnosti in točnosti jezika ter diskurza in didaktični pristopi, ki v središče postavljajo učenca, veljajo tudi za učne ure, ki vključujejo elemente izobraževanja za človekove pravice.
- b) Treba je spoštovati posebno naravo holokavsta in drugih kršitev človekovih pravic, pri primerjavah pa je potrebna previdnost. Primerjava med dogodki zahteva podrobno poznavanje vsakega elementa, ki se primerja, ob tem pa obstaja tudi tveganje, da bodo nezgodovinske primerjave oteževale razumevanje ter ovirale kritično razmišljanje in analizo. Pedagogi bi morali pošteno in jasno ovrednotiti svojo raven strokovnega znanja o holokavstu in drugih dogodkih, ki jih poučujejo.
- c) Jasno je treba razlikovati med holokavstom in nauki, ki jih je mogoče črpati iz njega. Zgodovina se je na določen način odvila iz določenih razlogov, zato pretirano poenostavljanje zgodovinskih dejstev ali širših konceptov, da bi poudarili določene »nauke«, ne koristi ne učencem ne učiteljem. Poleg tega je potrebna posebna previdnost, da ne bi na preteklost projicirali sodobnih spoznanj ali vrednot. Primarni viri in humanizacija žrtev morajo poudarjati tako razlike kot podobnosti med različnimi dogodki.

- d) Pedagogi bi morali jasno opozoriti na razlike med storilci v preteklosti in storilci v sodobnih družbah. Treba se je izogibati sodbam o »nacionalnem značaju«. Na primer, pomembno je ustvariti priložnosti za preučitev različnih odzivov Nemcev na nacistično politiko, vključno z navdušeno podporo, sodelovanjem, nezadovoljstvom, apatičnostjo in aktivnim odporom. Enako velja za preučevanje kolaboracije. Izogibajte se poskusom, da bi na podlagi analiz preteklega vedënja podali poenostavljene razlage za sodobna vedënja.
- e) Poskrbite, da primerjave med genocidi ali kršitvami človekovih pravic ne bodo vodile v hierarhično razvrščanje trpljenja, bodisi preteklega bodisi sedanjega. Trpljenje tistih, ki so jih preganjali nacisti in njihovi kolaboranti, je bilo hudo in resnično, vendar ga ne bi smeli poudarjati samo zato, da bi vzbudili sočutje v sedanjosti. Kljub temu pa je treba priznati človeško trpljenje v različnih okoliščinah. Vzgibi, politike in postopki, ki ustvarjajo pogoje za diskriminacijo, gospodarsko izkoriščanje, preganjanje in poboje, so pogosto zelo različni in zapleteni, kar velja tako za preteklost kot sedanjost. Pedagogi so dolžni zagotoviti, da bo trpljenje preteklih in sedanjih žrtev pripoznano kot tako, brez primerjanja s trpljenjem drugih.

Predvsem se je treba ves čas zavedati, da je poučevanje in učenje o holokavstu ločeno in samostojno področje. Čeprav je skrbno in premišljeno kombiniranje različnih vidikov lahko koristno, morajo pedagogi pri poučevanju in učenju o holokavstu, ki upoštevata tudi človekove pravice, zelo paziti, da ne zaidejo v poenostavljanje zgodovinskih okoliščin ali nezgodovinske primerjave.

SEZNAM KLJUČNIH IZRAZOV

Anticiganizem: pravno nezavezujoča [delovna definicija anticiganizma](#), ki jo je pripravila IHRA, se glasi: »**Anticiganizem se izkazuje skozi izraze in dejanja posameznikov ter skozi institucionalne politike in prakse, ki spodbujajo marginalizacijo, izključevanje, fizično nasilje, omalovaževanje romskih kultur in življenjskih slogov ter sovražni govor, uperjen proti Romom in drugim posameznikom in skupinam, ki so bili v času nacizma in so še danes označeni za »cigane« ter zaradi tega stigmatizirani ali preganjani. To vodi v obravnavanje Romov kot domnevno družbi tuje skupine in povezovanje njenih pripadnikov z nizom slabšalnih stereotipov ter izkrivljenih podob, ki predstavljajo posebno obliko rasizma.**«

Antisemitizem: pravno nezavezujoča [delovna definicija antisemitizma](#), ki jo je pripravila IHRA, se glasi: »**Antisemitizem je obravnavanje Judov, ki se lahko izraža kot sovraštvo proti Judom. Retorične in fizične oblike antisemitizma so naperjene proti judovskim ali nejudovskim posameznikom in/ali njihovi lastnini ter proti ustanovam in verskim objektom judovske skupnosti.**« V obdobju pred in med holokavstom so nacisti Jude izpostavljali različnim oblikam antisemitizma. Posledice tovrstnega antisemitizma so se stopnjevale od predsodkov v družbi do pravnih omejitev, množičnih aretacij, getoizacije, deportacij in pobojev.

Človekove pravice: prirojene pravice vseh ljudi ne glede na raso, spol, državljanstvo, etnično pripadnost, jezik, vero ali katerokoli drugo okoliščino. S Splošno deklaracijo človekovih pravic, ki jo je Generalna skupščina OZN razglasila 10. decembra 1948, so človekove pravice postale pomemben element mednarodnega prava.

Človekove pravice niso zgolj produkt 20. stoletja, temveč so v pravnih verskih kodeksih, ki poudarjajo individualnost in dostojanstvo posameznika, navzoče že vse od antike dalje. Človekove pravice so nepogrešljiv element demokratičnih idej in institucij v Evropi že vsaj od *Deklaracije o pravicah človeka in državljana*, ki je bila zapisana leta 1789 med francosko revolucijo.

Einsatzgruppen: posebne operativne enote varnostne policije in varnostne službe SS. Po nemškem vdoru v Sovjetsko zvezo leta 1941 so te enote ob podpori redarstvene policije in lokalnih kolaborantov začele sistematično pobijati Jude s streljanjem ali zadušitvijo v mobilnih plinskih celicah.

Genocid: 2. člen *Konvencije o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida* (1984) genocid opredeljuje kot »katerokoli od spodaj navedenih dejanj, ki se zagrešijo z namenom v celoti ali delno uničiti neko narodnostno, etnično, rasno ali versko skupino:

- (a) pobijanje pripadnikov take skupine;
- (b) povzročanje hudih telesnih ali duševnih poškodb pripadnikom takšne skupine;
- (c) naklepno izpostavljanje takšne skupine življenjskim razmeram, ki naj privedejo do njenega popolnega ali delnega fizičnega uničenja;
- (d) uvajanje ukrepov, ki preprečujejo rojstva v skupini;
- (e) prisilno preseljevanje otrok ene skupine v drugo skupino.«

Generalna skupščina OZN je konvencijo sprejela 9. decembra 1948. Veljati je začela 12. januarja 1951 in s tem je opredelitev genocida postala pravno veljavna. Strokovnjaki so iz različnih razlogov predlagali drugačne opredelitve.

Geto: mestna četrt, v kateri so bili Judje med 2. svetovno vojno prisiljeni živeti ločeno od širše družbe. Večina getov je bila v srednji in vzhodni Evropi, nekaj pa so jih ustanovili tudi na ozemlju, ki je bilo med letoma 1939 in 1941 neposredno priključeno Tretjemu rajhu.

Holokavst: sistematično preganjanje in pobjoj Judov, ki ju je nacistična Nemčija s kolaboranti izvajala med letoma 1933 in 1945.

Hudodelstva zoper človečnost: opredelitev iz 6. člena Londonske listine je bila dopolnjena v Rimskem statutu Mednarodnega kazenskega sodišča, ki ga je Organizacija združenih narodov sprejela leta 1998. V skladu s 7. členom se umor, iztrebljanje, zaslužjevanje, deportacija ali prisilna preselitev prebivalstva, zapor ob kršitvi temeljnih pravil mednarodnega prava, mučenje, posilstvo ali druga nečlovečna dejanja, ki naklepno povzročajo veliko trpljenje ali hude telesne poškodbe ali okvare duševnega ali telesnega zdravja, štejejo za hudodelstva zoper človečnost, kadar so zagrešeni kot sestavni del velikega ali sistematičnega napada na civilno prebivalstvo ob vednosti storilca, da gre za tak napad.

Izkrivljanje holokavsta: pravno nezavezujoča [delovna definicija zanikanja in izkrivljanja dejstev o holokavstu](#), ki jo je pripravila IHRA, se sklicuje na mnoge primere zbujanja dvoma o resničnosti holokavsta. Ti vključujejo drastično zmanjševanje števila žrtev holokavsta, poskuse okriviti Jude, da so sami povzročili lasten genocid, in izjave, ki holokavst prikazujejo kot pozitiven zgodovinski pojav.

Judje: ortodoksno in reformirano judovstvo Juda opredeljuje kot posameznika, čigar mati je/je bila Judinja, ali posameznika, ki se je spreobrnil v judovstvo; liberalno judovstvo dodatno vsebuje še opredelitev posameznika, ki ima judovskega očeta. **Nacisti** so Jude opredeljevali kot posameznike s tremi ali štirimi judovskimi starimi starši ne glede na verska prepričanja ali versko pripadnost posameznikov ali njihovih prednikov. Treba je tudi povedati, da so se rasni zakoni v različnih obdobjih različno uporabljali v različnih krajih, ki so jih zasedli in nadzirali nacisti in njihovi kolaboranti.

Opredelitve še dodatno zaplete dejstvo, da so v Nemčiji živeli tudi ljudje, ki po nürnberških zakonih niso bili opredeljeni niti kot Nemci niti kot Judje, se pravi ljudje, katerih samo eden ali dva od starih staršev sta bila rojena v judovski verski skupnosti. Tem posameznikom »mešane rase« so rekli Mischlinge. Uživali so enake pravice kot »rasni« Nemci, a so se te vztrajno krčile z vsakim naslednjim zakonodajnim aktom.

Kolaboranti: nenemški režimi in posamezniki, ki so sodelovali z nacisti, dejavno podpirali njihove politike in izvajali dejanja po ukazu nacistov ali na svojo pobudo.

Koncentracijska taborišča: ustanove, ki jih je nacistična Nemčija gradila za zapiranje političnih sovražnikov in nasprotnikov. Taborišča, ki so se pogosto nahajala na obrobjih večjih mest, so bila zelo viden pokazatelj pripravljenosti nacističnega režima, da uporabi nasilje in teror. Taboriščniki so bivali v nečloveških razmerah ter bili izpostavljeni mučenju, stradanju in v nekaterih taboriščih tudi medicinskim poskusom. Po izbruhu 2. svetovne vojne so nemške

oblasti še razširile mrežo koncentracijskih taborišč. Ob koncu vojne je ta mreža vključevala delovna taborišča, kjer so taboriščnike izkoriščali kot prisilno delovno silo, prehodna taborišča, v katerih so pred deportacijo v velikem številu zbirali žrtve, in taborišča, kakršna so obstajala že pred letom 1939. Taborišča smrti, ustanovljena proti koncu leta 1941 in v začetku leta 1942, so bila zasnovana za množične poboje.

Nacisti: Nemci in Avstrijci, ki so bili člani nacionalsocialistične nemške delavske stranke, ali tisti, ki so dejavno podpirali Hitlerjev režim.

Odpor: dejavnosti, ki so ovirale ali zavirale nacistične zločinske politike in programe. Ker so nacisti nameravali pomoriti vse evropske Jude, lahko vsaj od začetka leta 1942 pomoč Judom in njihovo reševanje štejemo za obliko odpora. Za pravilno razumevanje izraza je bistvenega pomena upoštevati specifične lokalne okoliščine.

Opazovalci: države in posamezniki, ki so vedeli za nacistične zločine, a so se, čeprav so imeli nekaj svobode delovanja, odločili za nevmešavanje, s čimer so morda še okrepili odločenost storilcev, da bodo zagrešili hudodelstva.

Osvoboditelji: posamezniki, ki so sodelovali pri osvoboditvi in lajšanju trpljenja tistih, ki so jih nacisti in njihovi kolaboranti držali v ujetništvu ali so se bili prisiljeni skrivati pred njimi. Izraz se nanaša predvsem na vojake, zdravnike in verske dostojanstvenike, ki so v letih 1944–1945 vstopili v zavzeta **koncentracijska taborišča**.

Preživeli: posamezniki, ki so preživeli dogodke holokavsta, ki ga razumemo kot sistematično preganjanje in poboj Judov, ki ju je nacistična Nemčija s kolaboranti izvajala med letoma 1933 in 1945. Ta kategorija poleg ljudi, ki so preživeli internacijo v **koncentracijskih taboriščih** in **getih** ter strelske pohode **Einsatzgruppen**, vključuje tudi judovske begunce iz Nemčije in Avstrije v tridesetih letih prejšnjega stoletja in tiste, ki so bili rešeni v operacijah, kakršna je bila Kindertransport. Vključuje tudi otroke, ki so jih ljudje skrivali ali dali v posvojitev, da bi prikriji njihovo identiteto. Izraza *druga generacija* in *tretja generacija* se nanašata na otroke in vnuke preživelih.

Protijudovstvo: sovraštvo do **Judov** in njihovo zaničevanje, ki temelji na verskih predsodkih.

Rasizem: institucionalni in/ali individualni predsodki, diskriminacija ali sovražnost do pripadnikov drugačne rase na podlagi prepričanja, da je lastna rasa večvredna.

Rešitelji: posamezniki, ki so žrtvam nacizma na različne načine pomagali, da bi jim rešili življenje. Rešiteljem Judov, ki so pomagali brez sebičnih vzgibov, pogosto rečemo »pravičniki (med narodi)«, kar je naziv, ki ga podeljuje Yad Vashem, izraelski muzej spomina na holokavst, na podlagi analize pričevanj in dokumentov, ki potrjujejo, da je reševanje potekalo iz altruističnih vzgibov, ne pa iz želje po osebnem okoriščanju.

Romi in Sinti: Romi in Sinti so se v državah sodobne Evrope naselili že pred stoletji. Izraz »Sinti« označuje člane etnične manjšine, ki se je v začetku 15. stoletja naselila v Nemčiji in sosednjih državah. Izraz »Romi« se nanaša na etnično manjšino, ki že od srednjega veka živi v vzhodni in jugovzhodni Evropi. Na začetku 18. stoletja so se Romi preseljevali v

zahodno Evropo in se tam naselili. Zunaj nemško govorečih držav se izraz »Romi« uporablja tudi kot kolektivna oznaka za etnično manjšino kot celoto. Tako kot Jude so tudi Sinte in Rome razglasili za »rasno tuje« in so bili zaradi tega izključeni iz »ljudske skupnosti«. Nacisti so preganjali »cigane«, se pravi ljudi, katerih vsaj en prapraded je bil »cigan«. Preganjanje se je stopnjevalo v genocid nad Romi in Sintimi, ki so živeli v državah pod nacistično oblastjo.

Storilci: posamezniki, ki so načrtovali, organizirali ali dejavno spodbujali in/ali izvajali preganjanje in poboje.

Šoa: hebrejska beseda za »katastrofo« ali uničenje. Beseda se v izraelski kulturi uporablja za označitev holokavsta, ker ne namiguje, da so bile žrtve »žrtvovane« ali da so bile »mučeniki«. Pogosto se uporablja tudi v Franciji in drugih delih celinske Evrope, potem ko je njeno rabo populariziral dokumentarni film *Šoa* iz leta 1985 v režiji Clauda Lanzmanna.

Taborišča smrti/uničevalna taborišča: taborišča, ustanovljena za sistematično pobijanje Judov in Romov. Plinske celice v Kulmhofu (Chełmno) ter taborišča Bežec, Sobibór in Treblinka so bila ustanovljena izključno v ta namen. Taborišča Auschwitz, Majdanek in Maly Trascianiec (Mali Trosteneč) so imela podobno opremo za uničevanje kot taborišča smrti, hkrati pa so delovala kot **koncentracijska**, delovna in prehodna taborišča.

Tranzicijska pravičnost: sodni in nesodni ukrepi za popravilo krivic, ki so jih povzročili preganjanje, kršitve človekovih pravic in množična grozodejstva v obdobjih političnega prehoda iz diktatorskih režimov ali državljanskih vojn v demokracijo, pravno državo in mirnodobne odnose. Poleg kazenskega preiskovanja in pregona storilcev tranzicijska pravičnost vključuje tudi dokumentacijo o hudodelstvih, odškodnine in določbe, ki jamčijo, da se takšni dogodki ne bi ponovili.

Uporniki: posamezniki, ki so z različnimi sredstvi dejavno nasprotovali nacističnim politikam in programom.

Zanikanje holokavsta: pravno nezavezujoča [delovna definicija zanikanja in izkrivljanja dejstev o holokavstu](#), ki jo je pripravila IHRA, se glasi: »Zanikanje holokavsta je diskurz in propaganda, ki zanika zgodovinska dejstva ter razsežnost iztrebljanja Judov, tj. **šoe** oziroma **holokavsta**, ki so ga nacisti in njihovi pomagači izvedli med drugo svetovno vojno. Zanikati holokavst konkretno pomeni trditi, da se ta ni zgodil, pa tudi javno zanikati ali dvomiti, da so se ključni načini iztrebljanja (npr. plinske celice, množični poboji, stradanje, mučenje) resnično uporabljali ali da je bil genocid nad Judi nameren.«

Žrtve: posamezniki, ki so jih ubili nacisti in njihovi kolaboranti, ali tisti, ki so zaradi preganjanja utrpeli hude izgube.

STOCKHOLMSKA DEKLARACIJA, MINISTRSKA DEKLARACIJA 2020 IN DELOVNE DEFINICIJE IHRA

STOCKHOLMSKA DEKLARACIJA

Deklaracija Stockholmskega mednarodnega foruma o holokavstu (Stockholmska deklaracija) je temeljni dokument Mednarodne zveze za spomin na holokavst in trajna potrditev zavezanosti vsake članice z veze IHRA skupnim načelom.

1. Holokavst (šoa) je posegel v temeljne vrednote civilizacije. Narava holokavsta je brez primere in bo za vedno ohranila vsesplošni pomen. Čeprav je minilo že pol stoletja, je dogajanje še vedno dovolj blizu, da lahko preživeli pripovedujejo o grozotah, ki so jih pretrpeli Judje. Trpljenje več milijonov drugih žrtev nacističnega režima je trajno zaznamovalo vso Evropo.
2. Razsežnost holokavsta, ki so ga načrtovali in zagrešili nacisti, moramo za vedno ohraniti v kolektivnem spominu. Nesebično žrtvovanje tistih, ki so se uprli nacističnemu režimu in včasih žrtvovali lastna življenja, da bi obvarovali ali rešili žrtve holokavsta, mora prav tako ostati v naših srcih. Strašljivost takratnih grozot in veličina herojstva so lahko izhodišče za naše razumevanje človekove zmožnosti za dobro in zlo.
3. Človeštvo še vedno zaznamujejo genocidi, etnična čiščenja, rasizem, antisemitizem in ksenofobija, zato mednarodna skupnost nosi nadvse pomembno odgovornost za boj proti tovrstnemu zlu. Skupaj moramo braniti grozljivo resnico holokavsta pred tistimi, ki ga zanikajo. Okrepiti moramo moralno zavezo naših narodov in politično zavezo naših vlad, s čimer bomo poskrbeli, da bodo prihodnje generacije razumele vzroke holokavsta in razmišljale o njegovih posledicah.
4. Zavezuje se, da bomo okrepile prizadevanja za spodbujanje poučevanja o holokavstu, spomina nanj in z njim povezanega raziskovanja tako v državah, ki so že veliko storile v tej smeri, kot tudi v tistih, ki so se odločile sodelovati pri tem.

5. Skupaj smo zavezane k spodbujanju raziskovanja holokavsta in vseh njegovih razsežnosti. Spodbujale bomo poučevanje o holokavstu v šolah in na univerzah, v skupnostih in drugih ustanovah.
6. Zavezujemo se, da se bomo spominjale žrtev holokavsta in izkazale čast tistim, ki so se mu uprli. Spodbujamo ustrezne oblike spomina na holokavst, vključno z dnevi spomina, v naših državah.
7. Zavezujemo se, da bomo osvetlile temne kotičke holokavsta. Sprejele bomo potrebne ukrepe, s katerimi bomo olajšale dostop do arhivov in tako zagotovile, da bodo vsi dokumenti o holokavstu na voljo raziskovalcem.
8. Prva večja mednarodna konferenca v novem tisočletju je primerna priložnost, ob kateri izražamo zavezanost, da bomo v prst grenke preteklosti zasejale seme boljše prihodnosti. Sočustvujemo s trpljenjem žrtev in njihov boj nas navdihuje. Zavezati se moramo k spominu na preminule žrtve, spoštovanju preživelih, ki so še vedno med nami, in k ponovnemu izrazu skupne težnje človeštva k medsebojnemu razumevanju in pravičnosti.

MINISTRSKA DEKLARACIJA IHRA 2020

Ob 75. obletnici osvoboditve nacističnih koncentracijskih taborišč ter drugih prizorišč pregona in morišč visoki vladni predstavniki držav članic Mednarodne zveze za spomin na holokavst (IHRA) izrekamo svoj poklon žrtvam in preživelim holokavsta (šoe), ki se je zgrnil nad judovsko ljudstvo. Naš poklon gre tudi žrtvam in preživelim genocida nad Romi in drugimi preganjanimi. Obljubljamo, da ne bomo nikdar pozabili tistih, ki so se postavili po robu nacistom, in prav tako ne tistih, ki so preganjane zaščitili ali jih rešili. Današnji svet se še vedno sooča z genocidom, vojnimi hudodelstvi, etničnim čiščenjem in zločini proti človečnosti ter nenehnimi grožnjami pluralistični, demokratični in vključujoči družbi.

Zdaj ko se užaloščeni poslavljamo od generacije preživelih, države članice IHRA:

1. potrjujemo, da neomajno podpiramo deklaracijo z mednarodnega foruma v Stockholmu leta 2000, ki je ustanovni dokument Mednarodne zveze za spomin na holokavst;
2. žrtvam in preživelim prisegamo, da jih nikoli ne bomo pozabili in da bomo ohranjali njihovo zapuščino;
3. poudarjamo, da spomin na šest milijonov judovskih žrtev holokavsta ni le odgovornost vlad, temveč družbe kot celote;
4. se spominjamo genocida nad Romi. Z zaskrbljenostjo priznavamo, da je zapostavljanje tega genocida prispevalo k predsodkom in diskriminaciji, ki jo številne romske skupnosti doživljajo še danes;
5. izrekamo svoj poklon vsem, ki so se uprli nacistom, zlasti pravičnikom med narodi in drugim, ki so ogroženim ponudili zavetje ali jih skušali rešiti. Iz njihovega plemenitega poguma bi morali vsi mi črpati navdih ter obraniti dostojanstvo vseh in vsakogar;
6. izražamo resno zaskrbljenost zaradi naraščanja antisemitizma;
7. kot vlade sprejemamo svojo odgovornost za nadaljnje sodelovanje v boju proti zanikanju in izkrivljanju holokavsta, antisemitizmu ter vsem oblikam rasizma in diskriminacije, ki spodbujajo temeljna demokratična načela. Pri uresničevanju teh ciljev bomo tesno sodelovali s strokovnjaki, civilno družbo in svojimi mednarodnimi partnerji;
8. ostajamo na čelu prizadevanj za spodbujanje izobraževanja in raziskav o holokavstu in genocidu nad Romi ter ohranjanju spomina nanju, da se postavimo po robu prenejanju zgodovine, sovražnemu govoru ter spodbujanju nasilja in sovraštva;

9. ohranjamo zgodovinske vire o holokavstu, genocidu nad Romi ter preganjanju drugih žrtev s strani nacistične Nemčije ter njenih fašističnih in skrajno nacionalističnih zaveznikov in drugih kolaborantov, ki so sodelovali pri teh zločinih;
10. opozarjamo na pomen odkrivanja, ohranjanja in dostopnosti arhivskega gradiva, pričevanj in izvirnih prizorišč za namen izobraževanja, spominjanja in raziskav;
11. vse države in družbe spodbujamo, naj se soočijo s svojo preteklostjo ter zgodovinska pričevanja obravnavajo odprto in točno;
12. odobravamo prizadevanja vlad in civilne družbe za počastitev spomina na holokavst in razširjanje dobre prakse;
13. priznavamo, da je zavest o tem, da je bil holokavst dejanje brez primere, nujna za preprečevanje genocida in množičnih grozodejstev. Strokovno znanje Mednarodne zveze za spomin na holokavst je pomembno za oblikovanje politik in spoprijemanje s sodobnimi izzivi ob upoštevanju zgodovinskih dejstev;
14. odločene spominjati se žrtev trpljenja in si prizadevati za boljšo prihodnost mednarodno skupnost pozivamo, naj z nami deli našo vizijo:

sveta, ki se spominja holokavsta

sveta brez genocida

V Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA) sodelujejo vlade in strokovnjaki, ki si prizadevajo za krepitev, razvoj in spodbujanje izobraževanja in raziskav o holokavstu ter ohranjanja spomina nanj po celem svetu.

PRAVNO NEZAVEZUJOČA DELOVNA DEFINICIJA ANTICIGANIZMA*

Predlog pravno nezavezujoče delovne definicije anticiganizma je pripravil Komite za genocid nad Romi v posvetovanju s predstavniki civilne družbe. Mednarodna zveza za spomin na holokavst je pravno nezavezujočo delovno definicijo anticiganizma sprejela 8. oktobra 2020 na izrednem srečanju vodij delegacij članic IHRA.

IHRA se zaveda, da je zanemarjanje genocida nad Romi prispevalo k razraščanju predsodkov in diskriminacije, s čimer se mnoge romske skupnosti** soočajo še danes, in prevzema odgovornost za nasprotovanje tovrstnim oblikam rasizma in diskriminacije (4. in 7. člen Ministrske deklaracije IHRA iz leta 2020 ter 3. člen Stockholmske deklaracije), zato sprejema naslednjo delovno definicijo anticiganizma:

»Anticiganizem se izkazuje skozi izraze in dejanja posameznikov ter skozi institucionalne politike in prakse, ki spodbujajo marginalizacijo, izključevanje, fizično nasilje, omalovaževanje romskih kultur in življenjskih slogov ter sovražni govor, uperjen proti Romom in drugim posameznikom in skupinam, ki so bili v času nacizma in so še danes označeni za »cigane« ter zaradi tega stigmatizirani ali preganjani. To vodi v obravnavanje Romov kot domnevno družbi tuje skupine in povezovanje njenih pripadnikov z nizom slabšalnih stereotipov ter izkrivljenih podob, ki predstavljajo posebno obliko rasizma.

Pri svojem delu je IHRA kot vodilo upoštevala naslednje premisleke:

Anticiganizem obstaja že stoletja. Bil je bistven element v politikah preganjanja in uničevanja, ki so jih proti Romom izvajali nacistična Nemčija, fašistični in skrajni nacionalistični partnerji ter drugi kolaboranti, ki so sodelovali pri teh zločinih.

Anticiganizem se ni začel z nacizmom in se ni končal z njegovim koncem, temveč ostaja osrednji element zločinov, zagrešenih nad Romi. Kljub pomembnemu delu, ki ga opravljajo Organizacija združenih narodov, Evropska unija, Svet Evrope, Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi in druga mednarodna telesa, stereotipi in predsodki o Romih še vedno vztrajajo in se večinoma nekaznovano uporabljajo, ker jih še nihče ni dovolj odločno zakonsko prepovedal ali ovrigel.

Anticiganizem je večplasten pojav, ki ga družba in politika na široko sprejemata. Je ključna ovira, ki onemogoča vključevanje Romov v širšo družbo in jim preprečuje, da bi uživali enake pravice, imeli enake priložnosti in enakopravno sodelovali v pridobitnih gospodarskih dejavnostih.

Za ponazoritev anticiganizma je mogoče navesti več primerov. Ob upoštevanju celovitih okoliščin se lahko anticiganizem danes kaže kot kaj od spodaj naštetega, čeprav seznam ni dokončen:

- Izkrivljanje ali zanikanje preganjanja Romov ali genocida nad Romi.
- Povečevanje genocida nad Romi.
- Podžiganje, opravičevanje in izvajanje nasilja nad romskimi skupnostmi, njihovo lastnino in posameznimi Romi.
- Vsiljene ali prisilne sterilizacije ter druge telesne in psihološke zlorabe Romov.
- Ohranjanje in utrjevanje diskriminatornih stereotipov o Romih.
- Z uporabo sovražnega govora zvrčanje krivde na Rome za resnične ali domnevne družbene, politične, kulturne, gospodarske in javnozdravstvene težave.
- Stereotipno označevanje Romov za ljudi, ki se ukvarjajo s kriminalom.
- Uporaba izraza »cigan« kot zmerljivke.
- Potrjevanje ali spodbujanje izključevalnih mehanizmov, uperjenih proti Romom, na podlagi raso diskriminatornih podmen, na primer izključevanje iz rednega šolanja in institucionalnih postopkov ali politik, kar vodi v segregacijo romskih skupnosti.
- Sprejemanje politik brez pravne podlage ali vzpostavljanje pogojev, ki omogočajo svojevoljno ali diskriminatorno preseljevanje romskih skupnosti in posameznikov.
- Nalaganje kolektivne odgovornosti Romom za resnična ali domnevna dejanja posameznih članov romskih skupnosti.
- Razširjanje sovražnega govora proti romskim skupnostim v kakršnikoli obliki, na primer v medijih, vključno s spletom in družbenimi omrežji.«

* Priporoča se uporaba ustreznega nacionalnega izraza; v Kanadi in ZDA uporabljajo izraz »rasizem proti Romom«.

** Izraz »Romi« je krovni izraz, ki vključuje različne sorodne skupine, ki so lahko stalno naseljene ali ne, med katerimi so na primer Romi, Travellers, Gens du voyage, Resandefolket/De resande, Sintí, Camminanti, Manouches, Kalés, Romanichels, Boyash/Rudari, Ashkalis, Égyptiens, Yéniches, Doms, Loms in Abdal, ki lahko imajo zelo različne kulture in življenjske sloge. To je zgolj pojasnjevalna opomba, ne pa opredelitev Romov.

PRAVNO NEZAVEZUJOČA DELOVNA DEFINICIJA ANTISEMITIZMA

Pravno nezavezujočo delovno definicijo antisemitizma je IHRA sprejela leta 2016, do danes so jo sprejele ali podprle številne države in vladna telesa.

Na plenarnem zasedanju v Bukarešti 26. maja 2016 so sklenili **sprejeti naslednjo pravno nezavezujočo delovno opredelitev definicijo antisemitizma:**

»Antisemitizem je obravnavanje Judov, ki se lahko izraža kot sovraštvo proti Judom. Retorične in fizične oblike antisemitizma so naperjene proti judovskim ali nejudovskim posameznikom in/ali njihovi lastnini ter proti ustanovam in verskim objektom judovske skupnosti.«

Kot smernice pri delu Mednarodne zveze za spomin na holokavst so lahko v pomoč naslednji ponazoritveni primeri:

Manifestacije lahko vključujejo naperjenost proti državi Izrael, pojmovani kot skupnost Judov. Vendar pa kritika Izraela, ki je podobna katerikoli drugi kritiki, usmerjeni proti katerikoli drugi državi, ne more veljati za antisemitsko. Antisemitizem pogosto obtožuje Jude kovanja zarot v škodo človeštva in jim pogosto naprti krivdo za to, »da gre vse narobe«. Kaže se v govorjenju, pisanju, vidnih simbolih in dejanjih, pri čemer izkorišča zlovesče stereotipe in negativne osebnostne poteze.

Sodobni primeri antisemitizma v javnem življenju, medijih, šolah, na delovnih mestih in v verskih krogih lahko ob upoštevanju splošnega konteksta med drugim vključujejo:

- Pozivanje k pobijanju Judov, pomoč pri tem in upravičevanje pobijanja Judov ali škodovanje Judom v imenu radikalne ideologije ali skrajnega verskega stališča.
- Podajanje lažnih, razčlovečevalnih, demonizirajočih ali stereotipnih obtoževanj Judov kot takih ali njihove moči kot skupnosti, kakršen je zlasti, a ne izključno, mit o svetovni judovski zaroti ali o judovskem nadzoru nad mediji, gospodarstvom, vlado ali drugimi ustanovami v družbi.
- Obtoževanje, da so Judje kot ljudstvo odgovorni za dejansko ali namišljeno napačno ravnanje posameznega Juda ali skupine, ali celo za dejanja, ki so jih storili Nejudje.

- Zanikanje dejstva, obsega, mehanizmov (npr. plinskih celic) ali naklepnosti genocida nad judovskim ljudstvom, ki so ga izvajali nacistična Nemčija ter njeni podporniki in kolaboranti med 2. svetovno vojno (holokavst).
- Obtoževanje Judov kot ljudstva ali Izraela kot države, da so si holokavst izmislili oziroma da pretiravajo glede njegovih razsežnosti.
- Obtoževanje državljanov judovskega rodu, da so bolj lojalni Izraelu oziroma domnevnim prioritetam Judov po vsem svetu kot pa interesom svojega naroda.
- Odrekanje pravice do samoodločbe judovskemu ljudstvu, npr. s trditvami, da je obstoj Države Izrael posledica rasističnega prizadevanja.
- Uporabo dvojnih meril, ki terjajo vedênje, kakršnega se ne pričakuje ali zahteva od nobenega drugega demokratičnega naroda.
- Uporabo simbolov in podob, povezanih s klasičnim antisemitizmom (npr. trditve, da so Judje ubili Jezusa ali da izvajajo obredne umore).
- Primerjanje sodobne izraelske politike z nacistično.
- Pripisovanje kolektivne krivde Judom za dejanja Države Izrael.

Antisemitska dejanja so kazniva, če tako določa zakon (npr. zanikanje holokavsta ali razpečevanje antisemitskega gradiva v nekaterih državah).

Kazniva dejanja so antisemitska, kadar so tarče napadov, pa naj bodo to osebe ali lastnina – npr. stavbe, šole, kraji za opravljanje bogoslužja in pokopališča – izbrane, ker so (domnevno) judovske ali povezane z Judi.

Antisemitska diskriminacija Judov je odrekanje možnosti ali storitev, ki so na voljo drugim, in je prepovedana v številnih državah.

PРАВNO NEZAVEZUJOČA DELOVNA DEFINICIJA ZANIKANJA IN IZKRIVLJANJA DEJSTEV O HOLOKAVSTU

Pravno nezavezujočo delovno definicijo zanikanja in izkrivljanja dejstev o holokavstu je IHRA sprejela na plenarnem zasedanju v Torontu leta 2013.

Pravno neobvezujoča delovna definicija zanikanja in izkrivljanja dejstev o holokavstu potrjuje zavedanje, da domača in mednarodna javnost ne smeta dovoliti zanikanja in izkrivljanja dejstev o holokavstu, da ju morata obsoditi ter da je treba to vprašanje obravnavati v svetovnem merilu. Zato je Mednarodna zveza za spomin na holokavst kot pomoč pri svojem delu sprejela to pravno nezavezujočo delovno definicijo.

Zanikanje holokavsta je diskurz in propaganda, ki zanika zgodovinska dejstva ter razsežnost iztrebljanja Judov, tj. šoe oziroma holokavsta, ki so ga nacisti in njihovi pomagači izvedli med drugo svetovno vojno. Zanikati holokavst konkretno pomeni trditi, da se ta ni zgodil, pa tudi javno zanikati ali dvomiti, da so se ključni načini iztrebljanja (npr. plinske celice, množični poboji, stradanje, mučenje) resnično uporabljali ali da je bil genocid nad Judi nameren.

Različni načini zanikanja holokavsta so izraz antisemitizma. Zanikanje genocida nad Judi je poskus nacionalni socializem in antisemitizem oprati krivde ali razbremeniti odgovornosti za genocid nad judovskim ljudstvom. Zanikati holokavst pomeni tudi kriviti Jude za napihovanje razsežnosti šoe ali namerno ustvarjanje šoe zaradi političnih ali finančnih koristi, kot da je bila šoa rezultat zarote, ki so jo načrtovali Judi. Namen tega je okriviti Jude in znova upravičiti obstoj antisemitizma.

Namen zanikanja holokavsta je pogosto prav oživitev odkritega antisemitizma ter spodbujanje političnih ideologij in pogojev, ugodnih za pojav tega, kar antisemitizem zanika.

Izkrivljati dejstva o holokavstu med drugim pomeni:

1. prizadevati si upravičiti ali omalovaževati vpliv holokavsta ali njegovih ključnih prvin in akterjev, tudi sodelavcev in zaveznikov nacistične Nemčije;
2. trditi, da je bilo žrtev holokavsta veliko manj, kot kažejo zanesljivi viri;
3. skušati za genocid okrivili Jude same;
4. holokavst prikazovati kot pozitiven zgodovinski dogodek. Takšne izjave ne pomenijo zanikanja holokavsta, so pa kot radikalna oblika antisemitizma z njim tesno povezane, saj lahko namigujejo, da med holokavstom ni bil dosežen njegov ključni cilj, tj. dokončna rešitev judovskega vprašanja;
5. skušati zabrisati odgovornost za ustanavljanje koncentracijskih in uničevalnih taborišč.

DODATNI VIRI

Poleg Priporočil IHRA za poučevanje in učenje o holokavstu je za pomoč pri delu na voljo vrsta pripomočkov in virov. Na spodnjem seznamu jih je naštetih le nekaj.

Za več navodil o uporabi informacij o holokavstu v kontekstu preprečevanja genocida, izobraževanja o človekovih pravicah ali preučevanja nasilja v preteklosti si lahko ogledate Unescov dokument *Education about the Holocaust and preventing genocide: a policy guide*. Dokument je bil objavljen leta 2017 in je trenutno dostopen v angleščini, francoščini, španščini, arabščini in portugalsščini. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248071>

Za širjenje konteksta in znanja o holokavstu na spletnem mestu muzeja United States Holocaust Memorial Museum poiščite enciklopedijo holokavsta, ki vsebuje stotine člankov s ključnimi dejstvi, vsebinami, primarnimi zgodovinskimi viri in kritično preišljenimi vprašanji. <https://encyclopedia.ushmm.org/>

Z zgodovinskim kontekstom o ključnih temah za obravnavo se je mogoče seznaniti v izobraževalnih videih spominskega centra Yad Vashem. <https://www.yadvashem.org/education/educational-videos.html>

O učenju in poučevanju o antisemitizmu, pri čemer je holokavst vključen kot osnovna tema poučevanja, je več informacij na voljo v gradivu organizacij ODIHR in Unesco *Addressing Anti-Semitism through Education: Guidelines for Policymakers*. Objavljeno je bilo maja 2018 in je na voljo v vsaj sedmih jezikih. <https://www.osce.org/odihr/383089>

Naslednja spletna vira sta dobro izhodišče za več informacij o genocidu nad Romi in Sinti: <http://romasintigenocide.eu> in <http://romasinti.eu>.

Več predlogov za vključevanje osnovnošolcev v poučevanje in učenje o holokavstu je na voljo v pedagoških zapiskih na spletni strani centra Mémorial de la Shoah. <http://www.memorialdelashoah.org/en/education-training/pedagogical-notes/primary-school.html>

Več informacij o poučevanju in učenju o človekovih pravicah ob spominskih obeležjih na holokavst je na voljo v priročniku *Excursion to the past – teaching for the future: Handbook for teachers*, ki je v devetih jezikih dostopen v formatu PDF. <https://fra.europa.eu/en/publication/2010/excursion-past-teaching-future-handbook-teachers>

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

In partnership with
UNESCO